

Financieel gedrag van kinderen en jongeren

Rapportage deskresearch
In opdracht van Wijzer in geldzaken

Inhoudsopgave

	Inleiding	3
1	Financieel gedrag van kinderen en jongeren: Prestaties	6
1.1	Financieel gedrag van kinderen en jongeren algemeen	6
1.2	Kinderen in het basisonderwijs en geldzaken	7
1.3	Jongeren in het voortgezet onderwijs en geldzaken	12
1.4	Jongeren in het middelbaar beroepsonderwijs en hoger onderwijs en geldzaken	18
2	Financieel gedrag van kinderen en jongeren: Factoren van invloed	25
2.1	Factoren van invloed op financieel gedrag algemeen	25
2.2	Sociale omgeving	26
2.3	Financiële kennis en vaardigheden	28
2.4	Financieel bewustzijn en motivatie	28
2.5	Houding	29
2.6	Socio-demografische kenmerken	31
3	Interviews met professionals: Inzichten, opvattingen en observaties	32
3.1	Recent beeld van financieel gedrag van kinderen en jongeren	32
3.2	Ontwikkelingen en trends	33
3.3	Factoren van invloed op financieel gedrag	34
3.4	Financiële educatie	35
3.5	Lacunes in kennis	35
	Conclusie	36
	Conclusie t.a.v. onderzoekvraag 1	37
	Conclusie t.a.v. onderzoekvraag 2	41
	Ontbrekende kennis	44
	Bronnenlijst	45
	Bijlagen	
	Geraadpleegde experts	47
	Checklist voor de interviews	48

Inleiding

Sinds 2008 werken de organisaties aangesloten bij het platform Wijzer in geldzaken samen aan de bevordering van verantwoord financieel gedrag van de consument. Ondanks een diversiteit aan doelstellingen, belangen, doelgroepen en expertise, wisten de partners binnen het platform inmiddels een werkwijze te vinden die dat gedeelde gemeenschappelijke doel dient.

Waar in het verleden de nadruk vooral lag op het vergroten van kennis en op informatieoverdracht, verhoogt Wijzer in geldzaken in het Strategisch Programma 2014-2018 zijn ambitie door in te zetten op daadwerkelijke gedragsverandering.

De doelgroep van het platform zijn alle Nederlanders, maar kinderen en jongeren nemen daarbinnen een bijzondere plaats in. Uit diverse onderzoeken blijkt dat financiële educatie vanaf jonge leeftijd loont, letterlijk en figuurlijk. Volwassenen die op jonge leeftijd in geldzaken werden ingewijd en hun vaardigheden actief op passend niveau konden ontwikkelen, raken over het algemeen minder vaak in financiële problemen dan degenen die dat werd onthouden. Dit gegeven was al in 2009 voor Wijzer in geldzaken een directe aanleiding voor het opzetten van het programma 'Jong geleerd is oud gedaan'. Binnen dat programma zijn inmiddels diverse projecten gerealiseerd met als centraal doel financiële educatie gericht op jongeren, ouders en het onderwijs. Met financiële educatie wil Wijzer in geldzaken verantwoord financieel gedrag bij kinderen en jongeren nú bevorderen en tevens ervoor zorgen dat zij als volwassenen verantwoord financieel gedrag vertonen.

Aanleiding voor de bronnenstudie

Onderzoek maakt het mogelijk om de praktijk van geldzaken onder jongeren te volgen. Talrijke organisaties, waaronder diverse partners verenigd in Wijzer in geldzaken, richten hun onderzoeksactiviteiten op het financieel doen en laten van kinderen en jongeren om de verkregen kennis effectief toe te passen in hun bedrijfseconomische, educatieve of communicatieactiviteiten. Het platform zet zich in om de onderzoeksresultaten optimaal te benutten om geldzaken en verantwoord financieel gedrag nog steviger op de maatschappelijke agenda te zetten. Vanuit die doelstelling is er behoefte aan een inventarisatie van bestaand onderzoek en verkregen resultaten die een recent beeld geven van het financiële gedrag van kinderen en jongeren in Nederland.

Onderzoeksdoel en onderzoeksvragen

Het doel van deze inventarisatie is inzicht te bieden in bestaand onderzoek, de belangrijkste onderzoeksresultaten en ander feitelijk materiaal omtrent het financiële gedrag van kinderen en jongeren in de leeftijd van 6 - 25 jaar.

Om dat doel te bereiken, geeft de inventarisatie antwoord op twee onderzoeksvragen:

1. Welk beeld van het financieel gedrag van kinderen en jongeren in de leeftijd van 6 tot 25 jaar leveren de Nederlandse onderzoeken vanaf 2008 die zich op dit onderwerp richten?
2. Wat zijn volgens de geraadpleegde onderzoeken de belangrijkste factoren die invloed hebben op het financiële gedrag van kinderen en jongeren?

Aangezien de groep ‘kinderen en jongeren van 6 tot 25 jaar’ te breed en te divers is om het financiële gedrag ervan als één geheel te typeren, gaat de onderhavige rapportage afzonderlijk in op drie segmenten van de doelgroep: a) kinderen in het basisonderwijs, b) jongeren in het voortgezet onderwijs en c) studenten in het mbo en het hoger onderwijs (hbo en wo). Idealiter zou de laatst genoemde categorie niet alleen tot jongeren in het onderwijs zijn beperkt, maar ook jongeren daarbuiten omvatten. Bij het zoeken naar bronnen bleken echter geen brede representatieve (kwantitatieve) openbare onderzoeken beschikbaar te zijn.

Verantwoording werkwijze

Om de onderzoeksvragen zo goed mogelijk te kunnen beantwoorden, bestaat de studie uit twee onderdelen, namelijk:

- een *bronnenstudie* die de basisinformatie voor de beantwoording van de onderzoeksvragen oplevert aan de hand van de resultaten van uitgevoerd onderzoek. De inventarisatie is afgebakend tot beschikbaar Nederlands onderzoek vanaf 2008 tot heden.
- een ronde *expertinterviews* waarvan de functie is een nadere duiding en verdieping van de inzichten uit de bronnen te bereiken.

Naast inzichten in de vergaarde kennis probeert de rapportage op basis van de bestudeerde bronnen en gevoerde gesprekken ook de kennis te identificeren die vooralsnog ontbreekt en waarnaar onderzoek wenselijk en nuttig kan zijn. De rapportage heeft niet de pretentie volledig te zijn, maar wil een globaal beeld geven van het huidige financiële gedrag van Nederlandse kinderen en jongeren en van gesignaleerde trends op basis van de beschikbare bronnen.

Over de deskresearch en gebruikte bronnen

De focus van deze inventarisatie is breed, zowel wat de samenstelling van de doelgroep betreft als de periode die de bestudeerde bronnen heeft opgeleverd (onderzoek vanaf 2008). Het feit dat vanaf de opkomst van de financiële crisis de maatschappelijke aandacht voor het financiële gedrag van jongeren nog meer toenam, manifesteert zich in een veelheid aan onderzoeken.

Binnen deze inventarisatie zijn ruim vijftig bronnen van diverse aard afkomstig van verschillende organisaties bestudeerd. Een deel daarvan diende meer als contextuele literatuur: onderzoeken (kwantitatief en kwalitatief), blogs, artikelen, persberichten, jaarverslagen en andere publicaties. De bronnenlijst van Wijzer in geldzaken werd aangevuld door middel van internetsearch en contacten met organisaties die medewerking hebben verleend aan de expertinterviews. Het blijkt dat de meeste openbare onderzoeksrapporten van het Nibud en Wijzer in geldzaken afkomstig zijn, soms in samenwerking met partners.

Al zijn de bestudeerde bronnen in principe coherent, vaak zijn ze op een verschillende manier ‘geladen’. Tussen de afzonderlijke onderzoeken vallen relatief grote verschillen op in de omvang, samenstelling en breedte van de doelgroepen. Dat maakt vergelijkbaarheid van kwantitatieve uitkomsten moeilijk en kan makkelijk leiden tot een vertekening. Ook is het thema financieel gedrag breed te noemen en de aspecten daarvan die in de afzonderlijke studies onderzocht werden, komen niet helemaal overeen. Dat compliceert eveneens het vergelijken van de resultaten. Dit heeft ertoe geleid dat deze rapportage voornamelijk ontwikkelingen en trends op hoofdlijnen in kaart brengt, met een relatief beperkte kwantitatieve onderbouwing. Wanneer er wel cijfers worden genoemd, dan zijn dat de meest recente onderzoeksresultaten.

De als bijlage toegevoegde bronnenlijst bevat alleen literatuur die bij de analyse van financieel gedrag van kinderen en jongeren is betrokken (geen contextuele literatuur dus). Het gaat over het algemeen om representatieve kwantitatieve onderzoeken waaruit data in deze rapportage zijn gebruikt.

Leeswijzer

Hoofdstuk 1 gaat in op de informatie verkregen uit de bronnenstudie waarbij de beantwoording van onderzoeksvraag 1 centraal staat.

Hoofdstuk 2 behandelt de informatie uit de bronnenstudie die relevant is voor het beantwoorden van onderzoeksvraag 2.

Hoofdstuk 3 geeft in hoofdlijnen de inzichten, opvattingen en observaties weer van professionals die medewerking hebben verleend aan de verkenning.

De inleidende paragraaf van het afsluitende deel, Conclusie, geeft een korte toelichting op de aard van de bronnen die bij de literatuurstudie zijn betrokken. Vervolgens geeft de Conclusie antwoord op de onderzoeksvragen aan de hand van de informatie uit de bronnen en de gevoerde expertinterviews. Ook worden in de conclusie de gesignaleerde leemtes in de bestaande kennis genoemd. Het kan wenselijk zijn daarnaar in de toekomst onderzoek te doen.

Omwille van de leesbaarheid staan niet de bronnen maar een verwijzing daarnaar in de tekst vermeld. In de eindnoot zijn de volledige titels van de bronnen genoemd, waar mogelijk met de vindplaatsen op internet.

1.

Financieel gedrag van kinderen en jongeren: Prestaties

1.1 Financieel gedrag van kinderen en jongeren algemeen

1.1.1 Woord vooraf

De maatschappelijke context waarin de jongeren van nu opgroeien, verschilt zeer van de situatie een paar decennia geleden: de verzorgingsstaat van vroeger wordt vervangen door kaders die aan de ene kant de burger meer zelfstandigheid bieden, maar aan de andere kant een hoge mate van zelfredzaamheid vereisen. Dat geldt ook op financieel gebied. De toenemende verantwoordelijkheid die bij de consument wordt neergelegd, ingewikkelde regels, groeiende complexiteit van financiële producten en diensten en voortschrijdende digitalisering binnen de financiële sector zijn slechts enkele factoren die hoge eisen stellen aan de financiële vaardigheden van de consument. Ook volwassenen hebben er moeite mee, zoals blijkt uit onderzoek dat Motivaction voor Wijzer in geldzaken heeft uitgevoerd: bijna de helft (44%) vindt dat steeds meer van hen wordt verwacht als het gaat om het regelen van persoonlijke financiële zaken en bij een op de vijf leidt de hoeveelheid informatie wel eens tot verlies van overzicht. ^[Wijzer in geldzaken3]

Tegenwoordig hebben jongeren meer te besteden en hogere uitgaven dan hun leeftijdsgenoten vroeger. Daar komt bij dat zij in de huidige netwerkmaatschappij vaak nog eens extra sociale druk van leeftijdsgenoten kunnen ondervinden. De commerciële druk uitgeoefend door reclame en media kent vandaag de dag meer kanalen dan ooit en versterkt de kracht van verleidingen. Hoe eerder jongeren verantwoord financieel gedrag beginnen te ontwikkelen, hoe beter.

1.1.2 Algemene karakteristiek

In het financiële gedrag van kinderen en jongeren tussen de 6 en 25 jaar is een doorlopende ontwikkelingslijn waar te nemen die zich manifesteert in grote verschillen tussen de segmenten van de doelgroep. Het inkomen, de uitgaven, de mogelijkheden om met geld om te gaan, voorzieningen en financiële producten waar jongeren toegang toe hebben, hangen immers nauw samen met hun leeftijd en ontwikkelingsniveau. De mate van verantwoordelijkheid die ze dragen is onder andere bepaald door de wetgeving.

Binnen de drie categorieën waar deze verkenning op focust (kinderen in het basisonderwijs, scholieren in het voortgezet onderwijs en studenten in het mbo en hoger onderwijs), wordt het financiële gedrag van jongeren verkend. De grens tussen de afzonderlijke groepen vormt tevens een min of meer belangrijke mijlpaal in de ontwikkeling van kinderen en jongeren, zoals de overgang van de basisschool naar het voortgezet onderwijs met doorgaans meer inkomen en vrijheid, de officiële volwassenheid op de leeftijd van 18 jaar met formele zelfstandigheid maar ook met meer verantwoordelijkheid en de overgang naar hoger onderwijs met nieuwe uitdagingen en prikkels, ook op financieel gebied.

1.1.3 Factoren financieel gedrag van jongeren

De meeste onderzoeken analyseren het financiële gedrag van jongeren vanuit drie invalshoeken:

- financiële situatie: rondkomen, rood staan, geld te kort komen, geld lenen, niet op tijd rekeningen kunnen betalen;
- overzicht inkomsten en uitgaven: saldo bekijken, het maken en bijhouden van een overzicht van inkomsten en uitgaven;
- sparen: spaargedrag. ^[Nibud1, Wijzer in geldzaken4]

Deze factoren sluiten aan bij de leerdoelen en competenties zelfredzaamheid ontwikkeld door het Nibud. ^[Nibud2]
Ook deze rapportage neemt de genoemde invalshoeken als maatstaf.

1.2 Kinderen in het basisonderwijs en geldzaken

1.2.1 Het fundament: ouderlijke opvoeding

Kinderen in de basisschoolleeftijd vallen volledig onder de verantwoordelijkheid van hun ouders. Dat geldt ook voor hun geldzaken. Door de manier waarop ouders hun kind begeleiden en faciliteren, bepalen zij ook rechtstreeks zijn ontplooiing op financieel vlak die vervolgens terugkomt in het financiële gedrag van het kind als volwassen consument. Ook is hun houding op financieel gebied een bron van inspiratie voor hun kind.

Zo goed als alle ouders (98%) achten zichzelf primair verantwoordelijk voor de financiële opvoeding van hun kind, maar een derde ziet daarin ook een taak voor de school. Bijna alle ouders doen aan financiële opvoeding van hun kind. Een ruime helft van hen is er bewust mee bezig, vooral vanaf de leeftijd van 6 à 7 jaar. ^[DNB] Met hun begeleiding willen ouders vooral bereiken dat hun kinderen bewust met geld leren omgaan, zodat ze later zelfstandig kunnen functioneren. ^{[DNB] [Nibud4]}

Uit onderzoek blijkt dat een kwart van de Nederlandse basisscholen geen aandacht besteedt aan omgaan met geld. Dat betekent dat 270.000 leerlingen geen lessen in financiële educatie krijgen. De scholen die wel aandacht besteden aan financiële educatie, doen dat meestal in een losse les. Hoewel bijna alle scholen het belang ervan erkennen, komen ze er niet aan toe door tijdgebrek en doordat financiële educatie niet in het curriculum is verankerd. ^[Nibud8]

De overgrote meerderheid van de ouders stimuleert actief de ontwikkeling van de financiële kennis en vaardigheden van hun kinderen en de houding die risicovol gedrag tegengaat. Dat doen zij niet alleen door hun zakgeld te geven, maar ook door hun de waarde en functie van geld bij te brengen, met hen geld te tellen, over geldzaken te praten en het kind prijsbewust te maken. Ook besteden ouders aandacht aan media, reclame en merken om daartegenover bij hun kind vanaf jonge leeftijd een alerte en kritische houding te kweken. Bijna alle kinderen op de basisschool weten dat er voor geld gewerkt wordt en dat geld nodig is om spullen te kunnen kopen. Met het stijgen van de leeftijd nemen de financiële kennis en vaardigheden van de kinderen toe. Opvallend is wel dat bij alle leeftijden geen verschil zichtbaar is in de kennis en het begrip over geld(zaken) tussen kinderen met en zonder zakgeld. Er is wel verschil te zien in het gedrag tussen kinderen die zakgeld ontvangen en kinderen die het niet krijgen. ^[Nibud3]

De beschikbare onderzoeken zijn gebaseerd op zelfrapportage. Er is geen onderzoek aangetroffen dat de kwaliteit van de financiële opvoeding door de ouders en de impact daarvan meet.

1.2.2 Inkomsten

Kinderen op de basisschool hebben een beperkt aantal inkomstenbronnen. Ook de hoogte van de inkomsten is nog relatief bescheiden, maar genoeg om een relatie tot geld en praktische vaardigheden in geldzaken te ontwikkelen. Het inkomen is meestal een optelsom van zakgeld, beloning voor klusjes thuis en geld dat ze bij een bijzondere gelegenheid krijgen, zoals voor verjaardag, rapport of vakantie. Soms krijgen kinderen zomaar geld toegestopt van familieleden.

Zakgeld als 'leergeld'

Van alle soorten inkomsten is zakgeld de belangrijkste. Het vervult de functie van 'leergeld' door kinderen in staat te stellen vanaf een jonge leeftijd praktisch met geld te leren omgaan, verantwoordelijkheid te nemen en daarbij keuzes te maken. ^[Nibud4] Het Nibud adviseert daarom de ouders kinderen vanaf 6 jaar zakgeld te geven. Daarbij is de hoogte van het bedrag niet van belang; belangrijk is wel dat kinderen regelmatig een vast bedrag krijgen en dat ouders duidelijke afspraken maken over het gebruik van zakgeld. Ook is het van belang om vrijgevigheid te onderdrukken wanneer kinderen om extra geld vragen. Alleen dan kunnen ze leren met een vast budget te werken, hun uitgaven te plannen en overzicht te houden. Sparen is een van de wenselijke bestedingsdoelen, zodat kinderen van jongs af aan spaarzin leren te ontwikkelen.

Een meerderheid van de kinderen (70%) krijgt zakgeld, de meesten vanaf hun 6^e of 7^e jaar. ^[Wijzer in geldzaken4] Het deel van kinderen dat zakgeld krijgt en de hoogte van het bedrag nemen toe met de leeftijd: in groep 8 van de basisschool krijgt 86% van de leerlingen zakgeld. ^[Wijzer in geldzaken5] Het bedrag ligt tussen € 1 en € 2,50 per week. Zes op de tien ontvangen zakgeld structureel, in de meeste gevallen wekelijks, en 9% onregelmatig. ^[Nibud3]

De belangrijkste redenen voor ouders om zakgeld te geven, zijn om kinderen te leren omgaan met geld (86%), om ze te leren sparen (55%) en om ze keuzes te leren maken (bijna de helft). ^[DNB]

De meest genoemde redenen voor de ouders om hun kind geen zakgeld te geven zijn dat het kind nog niet met geld bezig is en dat de ouders alles betalen. Hieruit valt af te leiden dat niet bij alle ouders de stimulerende functie van zakgeld bekend is.

Er is een directe relatie aangetoond tussen het geven van zakgeld en een bewuste financiële opvoedstijl door ouders. ^[DNB]

Hulp voor geld

Zakgeld is niet het enige inkomen van kinderen, ook klusjes in en om het huis doen voor geld is populair. De percentages van jonge 'klussers' variëren per onderzoek tussen 45% ^[Nibud3] en 61% ^[Wijzer in geldzaken4], maar aangetoond is dat klusjes een belangrijke bron van inkomsten zijn vanaf een relatief jonge leeftijd. Gemiddeld verdient een kind 1 à 2 euro per klusje. Zowel het percentage kinderen als het verdiende bedrag neemt toe met de leeftijd.

Het valt op dat kinderen die zakgeld krijgen, vaker betaalde klusjes doen dan kinderen die het zonder zakgeld moeten stellen. Zakgeld lijkt dus een behoefte aan meer geld te genereren en kinderen tot ondernemende initiatieven aan te sporen. ^[Nibud3, DNB]

Verder krijgt een overgrote meerderheid – negen op de tien kinderen - incidenteel geld, zoals voor rapport, verjaardag, vakantie of zomaar van familieleden. ^[Nibud3] Voor oudere kinderen blijkt de omgeving guller te zijn dan voor de jongere; zij krijgen vaker en een hoger bedrag voor iets, of zomaar geld toegestopt.

1.2.3 Uitgaven

De uitgaven van kinderen zijn - in overeenstemming met hun inkomsten - bescheiden te noemen. Ouders nemen immers hun verantwoordelijkheid en zorgen voor het welzijn van hun gezin. De uitgaven die kinderen hebben, zijn dan in de eerste plaats voor hun plezier, om hun 'kleine' persoonlijke behoeftes te bevredigen. Zodoende oefenen zij hoe zij later in hun 'echte' behoeftes kunnen voorzien. Ook hierbij geldt: 'jong geleerd is oud gedaan'.

Ouderlijk dilemma: controle houden of loslaten?

Niet alle ouders maken duidelijke afspraken met hun kind over de besteding van het zakgeld. Zo genieten drie op de tien kinderen volledige vrijheid in wat zij met hun zakgeld doen. De meeste ouders maken wel afspraken met hun kinderen over waar ze hun zakgeld al dan niet aan mogen besteden. Zo moet ruim een kwart een deel van hun zakgeld sparen en bijna een kwart moet met hun ouders eerst overleggen voordat zij iets kopen. Bijna drie op de tien mogen zelf bepalen waar ze hun geld aan besteden, maar pas na bedenktijd.

Waar het Nibud voor afspraken over bestedingsdoelen van zakgeld pleit, gaan er ook stemmen op voor minder controle en meer beslissingsvrijheid van kinderen. Het maken van fouten en verkeerde keuzes zou in die optiek een belangrijk leereffect kunnen hebben. ^[DNB] Het dilemma tussen controle en vrijheid speelt vooral bij ouders die de neiging hebben om hun kind tegen fouten en verkeerde beslissingen te beschermen. Ongeveer de helft van de ouders vindt het moeilijk om hun kind met geld te leren omgaan en heeft meer moeite met het loslaten van hun kind. ^[Wijzer in geldzaken6]

Geld besteden

Naarmate ze ouder worden, kopen kinderen vaker iets van hun eigen geld: 70% van de 6- en 7-jarigen en 91% van de 10-plussers koopt wel eens iets. De aankopen vinden bijna altijd plaats onder het toezien van de ouders, vooral bij de jongere kinderen. Bij iets minder dan de helft van de 10-plussers (47%) is de ouder er bijna altijd bij.

Ook bij het besteden van geld is een verschil te zien tussen kinderen die wel of geen zakgeld ontvangen: kinderen die zakgeld krijgen, kopen vaker iets dan kinderen die dat niet ontvangen. ^[Nibud3]

Er zijn verschillen in de favoriete bestedingsdoelen naar leeftijd, maar kleine speeltjes/accessoires/gadgets, spelletjes zoals Lego en snoep en snacks zijn over het algemeen het meest populair. Het bestedingspatroon vertoont duidelijk stereotiepe kenmerken: waar jongens meer op spelletjes gericht zijn, gaat de belangstelling van meisjes meer uit naar cadeautjes, make-up en/of sieraden en teken- en/of knutselspullen.

Te krap budget

Ook bij kinderen overstijgen wel eens de wensen hun budgettaire mogelijkheden. De meeste kinderen overkomt dat soms en ze zoeken dan naar een oplossing binnen hun mogelijkheden. Wanneer ze iets willen hebben waar hun budget niet groot genoeg voor is, gaan zij er in 60% van de gevallen voor sparen. Een derde van de kinderen spreekt de vrijgevigheid van hun ouders aan en vraagt om extra geld. Bijna een derde ziet uitkomst in een 'verlanglijstje' en vraagt het begeerde product voor een speciale gelegenheid. ^[Nibud3]

Mobiele telefoon

Een mobiele telefoon is zo langzamerhand geen bijzonderheid meer op de basisschool. De jongste kinderen meegerekend heeft gemiddeld één op de drie leerlingen er één. Met de leeftijd, vooral vanaf 10 jaar, neemt het bezit ervan enorm toe. ^[Nibud3] Bijna tweederde van de 10-plussers heeft een mobiele telefoon, in groep 8 is dat zelfs bijna driekwart (72%) van de kinderen. ^[Wijzer in geldzaken5]

De mobiele telefoon is een onderwerp waar ouders verschillende afspraken over maken met hun kind. Zo spreekt het merendeel (75%) van de ouders af wat het kind met de telefoon mag doen, wanneer het kind contact met de ouder opneemt (68%), wanneer het kind wel en niet mag bellen (60%) en wie de kosten betaalt (61%). De afspraken over wie het gebruik van de mobiele telefoon betaalt, verschillen nogal. In de meeste gevallen nemen de ouders de telefoonkosten voor hun rekening, tenzij het afgesproken bedrag is overschreden. Een meerderheid van de ouders (71%) weet hoe hoog de maandelijkse telefoonkosten van hun kind zijn. De gemiddelde telefoonkosten van de 12-jarigen zijn € 6,20 per maand. ^[Nibud3]

Reclame en verleidingen

Reclame en andere verleidingen kunnen impact hebben op het bestedingsgedrag van kinderen. Aandacht voor de werking van reclame, merken en media maakt daarom terecht deel uit van de ouderlijke financiële opvoeding.

De helft van de kinderen wil graag spullen hebben die zij op televisie zien. Een even groot deel van de kinderen is gevoelig voor dingen die zij bij leeftijdsgenoten zien. Een kleine helft wil hebben wat ze in de winkel zien. Naarmate kinderen ouder worden, neemt de behoefte aan alle genoemde zaken echter significant af. ^[Nibud3] Dan gaan kinderen zich meer op leeftijdsgenoten als groep richten. ^[Wijzer in geldzaken7]

Dat kinderen zich in de digitale wereld aardig kunnen handhaven, blijkt uit het feit dat een merendeel van hen (62%) redelijk in staat is om reclame in gratis online games te doorzien. Ook weten ze dat niet alle apps gratis zijn. Kinderen zijn in deze zaken vaardiger naarmate ze ouder worden. ^[Nibud3]

1.2.4 Bankzaken

Gestimuleerd door hun ouders beginnen kinderen al op jonge leeftijd vertrouwd te raken met bankzaken. Een bankrekening op eigen naam is vrij gebruikelijk, van alle kinderen in de leeftijd van 5 t/m 12 jaar heeft bijna de helft er één. Ook hier blijkt zakgeld het verschil te maken: kinderen die zakgeld krijgen, hebben vaker een bankrekening dan die zonder zakgeld. ^[Nibud3] Met de leeftijd neemt het bezit van een bankrekening toe. In groep 8 van de basisschool heeft 77% een bankrekening, meer dan de helft met een pinpas. Een klein deel (8%) mag de pinpas zelf gebruiken, met een ouder erbij doet een kleine helft dat (41%). ^[Wijzer in geldzaken5] Ouders hechten er veel belang aan om hun kind veilig te leren pinnen. Bijna alle kinderen gaan inderdaad veilig met hun pincode om.

Een kleine helft van de kinderen (43%) bekijkt wel eens hun bankafschriften, soms op advies van hun ouders. Dat gebeurt vaker naarmate het kind ouder wordt. Sommige ouders – vooral die van de iets oudere kinderen - storten het hele zakgeldbedrag of een deel daarvan op de bankrekening van hun kind om het alvast te leren bankieren en sparen.

Ouders nemen kinderen graag mee uit winkelen om hun in de praktijk het omgaan met geld bij te brengen. Online shoppen hoort er ook bij. Bijna een kwart van de kinderen met een bankrekening mag – onder toezicht van de ouders - online aankopen doen. ^[Nibud3]

1.2.5 Sparen

Spaarzin ontwikkelen is een essentieel onderdeel van financiële educatie. Ouders besteden hier over het algemeen veel aandacht aan. Niet alleen door zelf als voorbeeld te dienen, maar ook door een spaarrekening voor het kind te openen of te eisen dat hun kind een deel van het zakgeld spaart.

Sparen is al bij jonge kinderen geen onbekend begrip: van de 6- en 7-jarigen begrijpt ruim driekwart wat sparen betekent. Het merendeel van deze groep kinderen heeft een bank- of spaarrekening waar grotendeels anderen geld op storten. ^[Nibud3]

De meeste kinderen onderkennen het belang van sparen. Maar liefst 81% van groep 7/8 vindt sparen belangrijk en de helft van hen weet altijd hoeveel geld zij hebben. ^[Wijzer in geldzaken4]

Van alle kinderen in de basisschoolleeftijd spaart een overgrote meerderheid (92%), ongeveer de helft daarvan voor een specifiek doel. Een meerderheid van die kinderen, vooral vanaf 10 jaar, spaart op de eigen spaarrekening. Ook sparen kinderen vaker naarmate ze ouder worden. Jonge kinderen tot 9 jaar en meisjes sparen vaker in de spaarpot.

Het gezinsinkomen lijkt een positieve invloed te hebben op het spaargedrag van kinderen: hoe hoger het inkomen hoe vaker kinderen sparen. Daarbij blijken ouders de grootste inspirator. ^[Nibud3] Ook sparen vaker kinderen van ouders die meer op de lange termijn zijn georiënteerd en die zelf sparen. ^[DNB]

Er is een verband tussen zakgeld en spaargedrag. Zo blijken kinderen die zakgeld krijgen vaker te sparen dan kinderen die geen zakgeld ontvangen. Ook krijgen sparende kinderen vaker zakgeld op wekelijkse basis dan kinderen die niet sparen. Opvallend is daarbij dat spaarders minder zakgeld krijgen dan kinderen die niet sparen. ^[ING1]

Een spaarplan maken werkt bij kinderen stimulerend bij het behalen van een spaardoel. Circa een derde van de kinderen heeft wel eens een spaarplan gemaakt, van de 10-plussers zelfs de helft. Ook maken kinderen die zakgeld krijgen en/of betaalde klusjes doen vaker een spaarplan dan kinderen zonder dat soort inkomen. ^[Nibud3]

1.2.6 Omgaan met geld in het algemeen

Tweederde van de ouders van kinderen in groep 7 en 8 is tevreden over de manier waarop hun kind met geld omgaat. Bijna een kwart vindt dat hun kind vrijwel altijd goed met geld omgaat, 44% zegt dat hun kind vrijwel altijd goed met geld omgaat en soms bijsturing nodig heeft. Bijna een kwart gaat volgens hun ouders deels goed met geld om en heeft deels bijsturing nodig. De overige 12% heeft meestal of bijna altijd bijsturing nodig. De bijsturing is het meest nodig bij het geld uitgeven. ^[Wijzer in geldzaken6]

Een alom geziene situatie is dat geldzaken geen taboe zijn. Slechts een relatief klein deel van de ouders (gemiddeld 4%) praat nooit met hun kind over geld en omgaan met geld. De rest doet dat wel en in principe is alles bespreekbaar, inclusief het huishoudelijke inkomen en bijvoorbeeld de gevolgen van de economische crisis voor de financiële situatie van het eigen huishouden. ^[Nibud3]

Bij zes procent van de kinderen uit groep 5-6 treden voortekenen op van problematisch financieel gedrag. Van voortekenen is sprake wanneer geld uitgeven, niet altijd geld genoeg hebben en regelmatig extra geld vragen of lenen als patroon optreden. In groep 7-8 stijgt dit tot 12%. ^[Wijzer in geldzaken7]

1.3 Jongeren in het voortgezet onderwijs en geldzaken

1.3.1 Beschermde zelfstandigheid

In de leeftijd tussen 12 en 18 jaar gebeurt er veel in de ontwikkeling van jongeren, ook op financieel vlak. In deze periode moeten ze als het ware worden klaargestoomd voor hun latere financiële functioneren en zelfstandigheid vanaf 18 jaar.

De overgang van het basisonderwijs naar het voortgezet onderwijs ervaren kinderen en ouders als een belangrijke mijlpaal. Beide groepen hebben er bepaalde verwachtingen van op financieel gebied. Kinderen verwachten meer geld van hun ouders te krijgen, meer te gaan uitgeven en meer zelf te moeten betalen. Volgens de ouders brengt de overgang naar de middelbare school meer financiële zelfstandigheid voor hun kind met zich mee en ook meer moeilijkheden voor het kind om met geld om te gaan. Ook houdt een deel van de ouders er rekening mee dat hun kind meer over zijn geld mag beslissen en dat zij minder zicht krijgen op wat hun kind met zijn geld doet. Veranderingen in de eerste twee jaar van de middelbare school blijken achteraf echter kleiner te zijn dan verwacht. ^[Wijzer in geldzaken5]

Een grote meerderheid van de ouders (73%) is zeer te spreken over de manier waarop hun kind met geld omgaat. Dat kan ook de reden zijn dat bijna de helft van hen hun kind makkelijk kan loslaten, hoewel 54% nog steeds behoefte heeft om grip te houden op de uitgaven van het kind. Bijna alle ouders praten vaak of soms met hun kind over geldzaken. Daaruit blijkt dat zij financiële opvoeding ook bij adolescenten belangrijk blijven vinden.

Jongeren in het voortgezet onderwijs vallen nog steeds onder de verantwoordelijkheid van hun ouders. Met de overgang naar de middelbare school verandert echter de relatie. Tieners richten zich meer dan vroeger op hun omgeving waarin hun leeftijdsgenoten en uitgaan een prominente rol spelen. Zij genieten meer zelfstandigheid, maar dat doen ze onder bescherming van en met ondersteuning door hun ouders. Daarbij is zowel de immateriële als materiële opvoeding door de ouders van invloed op het financiële gedrag van hun kinderen. ^[Wijzer in geldzaken7]

Scholieren zien in hun ouders de belangrijkste informatiebron over geld. Bijna twee derde van hen zegt dat zij het meest van hun ouders leren over geldzaken, bijvoorbeeld over sparen, bewust geld uitgeven en praktische zaken zoals internetbankieren. Een grote meerderheid (80%) bespreekt minimaal één keer per maand geldzaken met hun ouders. Naarmate ze ouder worden, doen ze dat vaker. In vrienden en broers en zussen vindt respectievelijk 60% en 37% gesprekspartners om over geld te praten. ^[Nibud9]

1.3.2 Inkomsten

Meer bronnen, meer geld

Het gemiddelde maandelijkse inkomen van scholieren in de leeftijd van 12 tot en met 18 jaar is over het algemeen een optelsom van de ouderlijke bijdrage, de inkomsten uit bijbaantjes en vakantiewerk. Jongere scholieren en meisjes hebben over het algemeen lagere inkomsten per bron dan respectievelijk oudere scholieren en jongens. ^[Nibud5] Wel verhoogt een groot deel van de ouders (82%) het zakgeld bij de overgang naar de middelbare school. Naast de (vrij gebruikelijke) jaarlijkse verhoging van zakgeld noemen ze als redenen dat het kind met geld moet leren omgaan en dat het kind op de middelbare school meer zelf moet kopen. ^[Wijzer in geldzaken5]

Gevoelig voor recessie

Uit de resultaten van de laatste drie metingen van het Nibud Scholierenonderzoek valt af te leiden dat het inkomen van de scholieren gevoelig is voor de financiële en economische situatie in het land. Waar jongeren in 2008-2009 een gemiddeld relatief hoog maandelijks inkomen van € 144 hadden en geld overhielden, was dit in 2010-2011, bij de voortzetting van de economische crisis, € 103 per maand. De gemiddelde uitgaven van € 113 leidden tot een negatief financieel resultaat. De laatste meting (2012-2013) laat aan het gemiddelde maandinkomen van € 118 een voorzichtig herstel zien, al is het niveau van voor de crisis nog niet bereikt. Jongeren lijken het wel zuiniger aan te doen: met hun gemiddelde maandelijkse uitgaven van € 92 blijken zij weer grip op hun budget te hebben gekregen. ^[Nibud5/6/7]

Zakgeld en kleedgeld

Als ouderlijke bijdrage komt zakgeld het meest voor; een overgrote meerderheid van de scholieren (88%) krijgt gemiddeld een bedrag van € 26 per maand aan zakgeld. Kleedgeld komt minder vaak voor – vier op de tien scholieren krijgen dat, gemiddeld € 61 per maand. Een vergelijking met onderzoeken in het verleden levert het beeld op dat scholieren minder vaak zakgeld en vaker kleedgeld krijgen naarmate ze ouder worden. Dat stabiliseert echter rond het 17^e levensjaar. In sommige gevallen krijgen jongeren kleedgeld in plaats van zakgeld. Ook toenemende inkomsten uit bijbaantjes zijn voor sommige ouders aanleiding om het geven van zakgeld te staken. ^[Nibud5]

Een kwart van de scholieren die geen kleedgeld krijgen, zegt er zelf liever van af te zien, meestal om nogal opportunistische redenen: het kleedgeld zou minder zijn dan wat hun ouders nu aan hun kleding en schoenen besteden, ze krijgen alles betaald wat ze willen en zonder kleedgeld hoeven zij niet op een vast budget te letten. Een derde van de scholieren besteedt het kleedgeld daadwerkelijk aan kleding en nog eens een kwart doet dat meestal. ^[Nibud5]

Verdiensten

Belangrijke bronnen van inkomsten van scholieren zijn bijbaantjes en vakantiewerk. De groep scholieren met een bijbaan is de laatste jaren stabiel: bijna de helft (42%) van de jongeren in het voortgezet onderwijs heeft een bijbaantje dat gemiddeld € 157 per maand oplevert. Ook de soorten bijbaantjes veranderen niet. Babysitten, krant bezorgen en werken in de supermarkt behoren tot de populairste, waarbij er verschillen in voorkeur zijn per geslacht. Naarmate jongeren ouder worden, hebben zij vaker een bijbaantje. ^[Nibud5]

Deelname aan vakantiewerk (38% in 2012) vertoont de laatste jaren schommelingen; een mogelijke verklaring is de lagere beschikbaarheid van werk voor jongeren in verband met de verslechterde economische situatie en jeugdwerkloosheid.

1.3.3 Uitgaven

Geen gat in de hand

Met de stijgende inkomsten van de scholieren nemen ook hun uitgaven toe. Er is echter geen sprake van een 'gat in de hand' bij de tieners, zoals dat vier jaar geleden het geval was. Jongeren lijken de laatste jaren juist bewuster en zuiniger met geld om te gaan. Gemiddeld geven jongeren € 92 per maand (van € 118) uit, wat een positief financieel resultaat oplevert: zij houden geld over. Oudere scholieren, die gemiddeld meer te besteden hebben, geven meer uit dan jongere scholieren. Hetzelfde valt ook te zeggen over de verhouding tussen de jongens en meisjes: jongens, die gemiddeld een hoger besteedbaar inkomen hebben dan meisjes, geven meer uit.

Uitgaan bepalend voor bestedingen

Wat de bestedingen betreft, valt de persoonlijke keus van de scholieren vooral op doelen die met uitgaan en communicatie te maken hebben. Zo gaat het meeste geld op aan snoep en snacks, cadeaus, kleding & schoenen, belkosten en persoonlijke verzorging. Daarbij zijn er verschillen tussen de favoriete bestedingsdoelen van jongens en meisjes. ^[Nibud5]

Meer zelf betalen

Gelijk na de overgang naar de middelbare school stijgen de uitgaven van de scholieren. ^[Wijzer in geldzaken5] Hoewel de meeste kosten van de tieners nog steeds voor rekening van de ouders komen, laten de ouders hun kinderen meer uitgavenposten geheel of gedeeltelijk betalen naarmate zij ouder worden en over meer geld beschikken. Toch heeft een derde van de scholieren geen afspraken gemaakt met hun ouders over de besteding van het zakgeld en nog eens een derde heeft afgesproken dat zij er zelf over mogen beslissen. ^[Nibud9]

Wie betaalt wat?

Er zijn kostenposten die een zeer divers beeld laten zien als het erom gaat wie ze betaalt: de scholieren zelf, de ouders of de kosten worden gedeeld. Dat betreft onder meer de kosten voor de mobiele telefoon en kleding en schoenen.

Bijna alle scholieren (97%) hebben een mobiele telefoon. De kosten voor het gebruik ervan lopen op met de leeftijd; gemiddeld is het € 15 per maand. Oudere scholieren hebben vaker een toestel met een abonnement en hogere kosten, terwijl de jongere vaker een prepaid toestel hebben. Ruim een kwart betaalt de telefoonkosten zelf, voor iets meer dan dat betalen de ouders alle kosten. In de overige gevallen worden de kosten gedeeld. Andere posten die ouders deels voor hun rekening nemen, zijn contributies (89%), schoolspullen (79%), alle kleding en schoenen (48%).

Ouders blijken vaak inconsequent in afspraken met hun kinderen. Zo betaalt slechts 18% van de scholieren zelf hun kleding en schoenen terwijl 41% van hen kleedgeld krijgt. Bij een derde delen ouders de kosten met hun kind en bijna de helft van de ouders betaalt alle kleding en schoenen zelf. Bij bijna een op de tien scholieren nemen de ouders ook de uitgaanskosten op zich.

Aankopen doen via internet wordt steeds gebruikelijker onder de scholieren; een meerderheid (69%) is daar inmiddels mee bezig. Oudere scholieren doen dat vaker dan jongere. Vergeleken met eerdere metingen van het Nibud zit hier een stijgende lijn in. ^[Nibud5]

Verschillen tussen jongens en meisjes

Het valt op dat jongens en meisjes niet op dezelfde manier door hun ouders worden behandeld. Meisjes moeten meer zelf betalen dan jongens. Hoewel meisjes vaker kleedgeld krijgen dan jongens (de helft tegen een derde), is het bedrag dat zij krijgen gemiddeld lager (€ 59 tegen € 65 per maand). Bij jongens betalen ouders ook veel vaker alle kleding (60%) dan bij meisjes (36%). Daarnaast betalen meisjes hun vakantie vaker geheel of gedeeltelijk. Ook blijken meisjes vaker een bijbaantje te hebben. ^[Nibud5] Geen onderzoek verklaart de gesignaleerde verschillen. Wel krijgen meisjes op die manier meer kansen om met geld te leren omgaan en praktisch met geldzaken bezig te zijn.

1.3.4 Bankzaken

Zo goed als alle scholieren (99%) in het voortgezet onderwijs hebben een bankrekening en het leeuwendeel daarvan (89%) heeft een eigen pinpas. Een overgrote meerderheid (82%) gebruikt de pinpas zelfstandig. Bijna alle scholieren doen dat op een veilige manier, maar bij 2% kunnen anderen meekijken bij het intoetsen van de pincode, van 3% weten de vrienden de pincode en 2% laat weleens vrienden met zijn/haar pinpas betalen. ^[Nibud5] De meeste jongeren (85%) hebben een pinpas vanaf hun 12de. Op die leeftijd pinst bijna een derde zelfstandig. ^[Wijzer in geldzaken5]

Inmiddels is het goed te merken dat jongeren zich online thuis voelen. Het gebruik van internet bij bankzaken neemt onder scholieren snel toe: bijna zes op de tien zijn met internetbankieren bezig, terwijl in 2010-2011 niet meer dan 45% van de scholieren hun bankzaken via internet regelde. ^[Nibud4/5] Vier op de tien scholieren zijn zelfstandig bezig, de rest samen met ouders. Bijna alle tieners gebruiken internet om hun saldo te controleren. Andere frequente handelingen zijn geld overmaken aan anderen (71%) en tussen de eigen bank- en spaarrekening (59%).

Scholieren die hun bankzaken niet via internet doen, vinden dat niet nodig of hebben er geen behoefte aan. Eén op de vijf weet niet hoe dat werkt. ^[Nibud5]

1.3.5 Sparen

Sparen is onder scholieren in het voortgezet onderwijs zeer gebruikelijk: een overgrote meerderheid (89%) spaart, gemiddeld € 38 per maand. Van die groep spaart ruim de helft een vast bedrag per maand. Bijna een kwart (22%) spaart daarnaast nog eens wat zij overhouden. Ruim een derde van de scholieren spaart alleen wat zij overhouden. Een op de tien scholieren spaart slechts kortstondig omdat zij het geld dat zij opzij leggen snel weer nodig hebben. Oudere scholieren sparen significant minder vaak automatisch dan jongere. ^[Nibud5]

Bijna tweederde van de scholieren heeft toegang tot hun geld op de bank- of spaarrekening, ruim een derde kan niet bij hun spaargeld komen. Een kleine helft van de jongeren (42%) heeft meer 'potjes'; zij sparen behalve op een spaar-/bankrekening ook nog eens thuis. De meest voorkomende redenen om te sparen zijn 'voor later' (53%) of om iets te kopen dat ze graag willen hebben (52%). Ruim een kwart spaart zonder reden, omdat zij geld overhouden. Een meerderheid (60%) spaart voor één doel, 30% heeft er twee om voor te sparen. ^[Nibud5] In een ander onderzoek geeft ruim de helft van de sparende tieners aan geen specifiek spaardoel te hebben. ^[ING1]

Ruim de helft van de scholieren heeft nog nooit een spaarplan gemaakt. Een kleine helft (45%) heeft wel eens een spaarplan gemaakt. ^[Nibud5]

Meer bewust sparen

Opvallend is dat volgens het laatste Nibud Scholierenonderzoek 2012-2013 tieners significant vaker een vast bedrag sparen dan twee jaar eerder (52% tegen 42%). Ook sparen minder scholieren alleen als ze geld overhouden (37% tegen 46% in de vorige meting). Dat lijkt erop te wijzen dat scholieren de laatste tijd een meer bewust spaargedrag vertonen. Daarbij is het bedrag dat zij sparen nagenoeg ongewijzigd gebleven.

^[Nibud5/4]

1.3.6 Geldtekort

Al houden de scholieren gemiddeld geld over, een ruime minderheid van 46% komt wel eens geld te kort, 8% daarvan vaak. Een ruime helft (54%) van de scholieren komt naar eigen zeggen nooit geld te kort. Deze score is in lijn met de uitkomsten van ander onderzoek, waarin een ruime helft van jongeren van 12 t/m 17 jaar stelt geld over te houden. ^[Nibud10]

De acties die scholieren ondernemen als zij geld te kort komen, blijken zeer divers te zijn: een ruime helft van hen doet in dat geval niets, een kwart vraagt hun ouders om extra geld, 22% gaat werken om geld te verdienen, 17% leent van de ouders, 14% leent van vrienden of broers/zussen, 16% gebruikt eigen spaargeld en 1% gaat rood staan op de betaalrekening. ^[Nibud5]

Duiding nodig

Onduidelijk is hoe tieners de vraag met betrekking tot 'geld te kort komen' interpreteren en vervolgens beantwoorden. Aangezien ouders nog steeds voor hen zorgen, is het onwaarschijnlijk dat zij door hun vermeende geldtekort niet in hun primaire behoeftes kunnen voorzien. Dat vermoeden lijkt bevestigd door het feit dat een ruime helft van de jongeren die aangeven geld te kort te komen, niets onderneemt. Het kan dus zijn dat zij geld te kort komen om iets aan te schaffen wat zij begeren, maar wat op dat moment buiten hun budgettaire mogelijkheden ligt.

1.3.7 Geld lenen

Dalende lijn

Een significant dalende lijn tekent zich af in het aandeel van scholieren dat geld leent. Waar in 2010-2011 nog 56% van de tieners geld leende, was dat twee jaar later 42%, waarvan 2% vaak. Een meerderheid van 58% leent nooit geld. Dit gegeven lijkt nog eens de bevinding te bevestigen dat jongeren recentelijk bewuster met geld en hun geldzaken omgaan.

Ook als scholieren eenmaal geld lenen, dan gaat het meestal om lage bedragen per keer, gemiddeld € 2. Jongens lenen per keer gemiddeld meer dan meisjes. ^[Nibud5]

Leendoelen

De leendoelen weerspiegelen ten dele waar scholieren bezig mee zijn. Zo is een verschuiving van leendoelen naar leeftijd te zien: waar jongere tieners meestal lenen voor spelcomputers en games, wordt voor oudere scholieren uitgaan (en zaken die daarmee te maken hebben) het belangrijkste leendoel.

Verschillen in leendoelen zijn ook te zien tussen scholieren naar onderwijstype. Zo lenen vwo'ers van 15 en 16 jaar vaker voor eten en drinken dan hun leeftijdsgenoten in het vmbo, terwijl de laatsten vaker geld lenen voor roken en drugs, make-up en de mobiele telefoon dan vwo'ers.

Als het gaat om de toekomst, dan blijken jongeren minder geneigd om te lenen voor consumptieve zaken (zoals vakantie, televisie, bankstel of smartphone), maar wel voor de aankoop van een huis of voor een studie.

^[Delta Lloyd]

Financiers

Scholieren die lenen, zoeken hun financiers dichtbij. Het vaakst zijn dat vrienden (in bijna driekwart van de gevallen), ouders of klasgenoten. De meeste scholieren (44%) hebben daarbij één financier of twee (39%).

^[Nibud5]

Scholieren lenen vaker naarmate ze ouder worden. Ook het geleende bedrag neemt toe met de leeftijd. Lenen blijkt in directe relatie te staan met geldtekort: scholieren die vaak geld te kort komen, lenen vaker. Jongeren die sparen, lenen ook: alle soorten spaarders zijn in de groep vertegenwoordigd.

Schulden

Van de groep scholieren die een schuld hebben, weet een ruime helft welk bedrag dat is. De helft van de tieners met schulden had op het moment van het Nibud Scholierenonderzoek 2012-2013 een bedrag tot € 6 uitstaan (mediaan), de andere helft meer dan dat bedrag. Een op de tien had een schuld van meer dan € 100, waardoor het gemiddelde op € 73 uitkwam.

De meeste tieners (69%) zorgen ervoor dat de lening zo snel mogelijk is terugbetaald, maar een kwart wil dat naar eigen zeggen wel eens vergeten, hoewel zij wel terug kunnen betalen. ^[Nibud5]

Lening versus schulden

Overigens definiëren de geraadpleegde bronnen niet het verschil tussen een lening en schuld; de termen worden naast elkaar gebruikt. Een geleend bedrag wordt ook wel schuld genoemd, ongeacht de hoogte ervan.

1.3.8 Financieel overzicht en omgaan met geld

Een meerderheid van de tieners (62%) vindt dat zij goed overweg kunnen met geldzaken. Ruim een derde (35%) zegt soms goed en soms niet goed met geld om te gaan. Een groep van 4% kijkt meer kritisch naar zichzelf en geeft aan dat zij niet goed met geld kunnen omgaan. Tegelijkertijd stijgt in het voortgezet onderwijs het percentage scholieren waarbij sprake is van voortekenen van problematisch financieel gedrag van 15 in de eerste twee klassen naar 20 in klas 3 en 4. ^[Wijzer in geldzaken7]

Jongens hebben meer vertrouwen in zichzelf dan meisjes, net als vwo-scholieren in vergelijking met de overige onderwijstypes. Vooral vmbo-leerlingen zijn minder zeker over het eigen kunnen wat geldzaken betreft.

Waar scholieren naar eigen zeggen de meeste moeite mee hebben, is belangrijke papieren netjes bewaren, overzicht houden over inkomsten en uitgaven en voorkomen om te veel van iets te kopen omdat het goedkoop is. Ruim een kwart (27%) vindt niets lastig op het gebied van omgaan met geld. Opmerkelijk is dat in de laatste groep meer jongere tieners zijn vertegenwoordigd dan scholieren van 17 en 18 jaar. ^[Nibud5] Dit kan erop wijzen dat naarmate scholieren meer inkomsten en uitgaven hebben en tevens meer financiële verantwoordelijkheid ervaren, zij de geldzaken complexer gaan vinden.

Ruim de helft van de scholieren bekijkt met enige regelmaat hun inkomsten en uitgaven, vooral om overzicht te houden en om te weten hoeveel zij nog te besteden hebben. Bijna de helft (43%) doet dat echter nooit. Drie op de tien scholieren bekennen dat ze belangrijke papieren niet meteen terug kunnen vinden. ^[Nibud5]

Educatie over geldzaken

Het beeld van verankering van financiële educatie in het voortgezet onderwijs is op basis van de resultaten van het onderzoek grillig. Een kleine helft van de scholieren (44%) zegt dat omgaan met geld bij hen op school nooit aan de orde is geweest. Bij vier op de tien is omgaan met geld in een hoofdstuk van een vak besproken. Nog eens 12% heeft er (een) speciale les(sen) over gehad. Respectievelijk 8% en 7% heeft een les met een gastdocent gehad of een speciale activiteit over omgaan met geld.

In de bovenbouw van het vmbo blijkt wel significant meer aandacht voor omgaan met geld te zijn (73%) dan in de bovenbouw van het havo (60%) en het vwo (46%). ^[Nibud5]

Al met al blijkt financiële educatie dus geen structurele plaats te hebben op school en zijn scholieren afhankelijk van de keuzes die de school of leraar maakt.

1.4 Jongeren in het middelbaar beroepsonderwijs en hoger onderwijs en geldzaken

1.4.1 Zelfstandigheid en verantwoordelijkheid

Studenten in het hoger beroepsonderwijs (hbo) en wetenschappelijk onderwijs (wo) zijn volwassen en dus formeel niet meer afhankelijk van hun ouders. Dat geldt niet helemaal voor het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) dat studenten vanaf hun 16de kunnen volgen, maar dat een grote diversiteit aan leeftijden onder de studenten kent.

De zelfstandigheid gaat gepaard met meer verantwoordelijkheid voor de eigen zaken, ook op financieel gebied. Verondersteld mag worden dat de studenten over voldoende financiële kennis, vaardigheden en inzicht beschikken om verantwoord financieel gedrag te vertonen. Zij komen in aanmerking voor studiefinanciering en studieleningen bij DUO, maar zij hebben ook toegang tot financiële producten zoals verzekeringen en leningen van financiële instellingen. Ook kunnen zij op voorwaarden in aanmerking komen voor zorg- en huurtoeslag en belastingenteruggave.

Hoewel de ouders formeel niet meer verantwoordelijk zijn voor deze jongvolwassenen, blijft een groot deel van hen hun kind ondersteunen, zowel materieel als immaterieel. Ook kunnen hun kinderen bij hen altijd terecht voor advies, waarvan zij op grote schaal gebruikmaken.

1.4.2 Inkomsten

De mbo-populatie is een gemêleerde groep in diverse leeftijden en ontwikkelingsfasen. Zo kent de groep mbo-studenten een grote verscheidenheid in inkomsten tussen de studenten van de beroepsbegeleidende leerweg (BBL) en de beroepsopleidende leerweg (BOL), tussen thuiswonende en uitwonende studenten en tussen mannen en vrouwen.

Studiefinanciering belangrijk

In 2010 was het gemiddelde maandinkomen van de mbo-studenten € 538 (incl. basisbeurs). Stage/werkplek levert het grootste deel van hun inkomen op. Hier zijn de inkomensverschillen tussen BBL-studenten en BOL-studenten opvallend groot: gemiddeld € 939 tegen € 217 per maand. Bijna alle BOL-studenten tussen 18 en 30 jaar compenseren de lagere inkomsten met enige vorm van studiefinanciering. ^[Nibud11]

Het gemiddelde maandinkomen van hbo- en wo-studenten in 2012 was € 770, met aanzienlijke verschillen tussen het besteedbare inkomen van thuiswonende en uitwonende studenten (resp. € 535 en € 915). De belangrijkste inkomstenbronnen zijn stage/werkplek, studiefinanciering, bijdrage van de ouders, bijbaan en andere activiteiten. Ook bij negen op de tien hbo- en wo-studenten vormt studiefinanciering een belangrijke bron van inkomen, meestal in de vorm van de basisbeurs (79%). Ruim een kwart heeft een aanvullende beurs en/of een rentedragende lening bij DUO, waarbij uitwonende studenten hogere bedragen ontvangen dan studenten die thuis wonen. ^[Nibud12]

Steun door ouders

Ouders blijven een belangrijke rol spelen als financier van de studenten in alle onderwijstypes. De helft van de mbo'ers krijgt een maandelijkse bijdrage van de ouders, bedoeld voor zaken zoals zakgeld, kleedgeld, studie of zorgverzekering. In 30% van de gevallen krijgen de mbo-studenten geen vast bedrag per periode.

Een meerderheid van de wo-studenten (70%) en de helft van de hbo-studenten krijgt een structurele ouderbijdrage. Een kleinere groep (17%) krijgt onregelmatig geld van ouders. Ruim driekwart van de ouders draagt bij aan de kosten, waarbij 68% specifieke posten financiert zoals collegegeld, verzekeringen en studieboeken en één op de tien met een vast bedrag per maand bijdraagt. Hierbij geldt dat ouders tegen uitwonende studenten guller zijn dan tegen studenten die thuis wonen, maar zij betalen zelf meer kostenposten van thuiswonende studenten dan van kinderen die op zichzelf wonen.

Een trend is dat het bedrag van de ouderlijke bijdrage oploopt tot de 18-jarige leeftijd van het kind. Daarna krijgen jongeren minder vaak geld van de ouders. Zo krijgt de helft van de 21-plussers geen ouderbijdrage meer. Onder de studenten die niets van hun ouders krijgen, zijn mbo'ers en hbo'ers meer vertegenwoordigd dan jongeren die een universitaire opleiding volgen (resp. 46% en 41% tegen 25%). ^[Nibud10] Deze ontwikkeling veronderstelt dat studenten in deze fase financieel zelfredzaam zijn en voor zichzelf kunnen zorgen met gebruikmaking van de bestaande voorzieningen.

Bijbaan

Een bijbaan naast de studie is een bron van inkomsten van de helft van alle mbo'ers ^[Nibud11] en zeven op de tien hbo- en wo-studenten. ^[Nibud12] Daarbij werken thuiswonende studenten vaker dan uitwonende en hbo'ers vaker dan wo-studenten. Met de leeftijd nemen de inkomsten uit de bijbaan toe. Het gemiddelde verdiende bedrag van de hbo- en wo-studenten is € 354. ^[Nibud12]

Naast een bijbaan heeft een derde inkomsten uit onregelmatige activiteiten die gemiddeld € 174 per maand opleveren.

Toeslagen en belastingaangifte

Opmerkelijk is dat een substantieel deel van de studenten zich aan de ene kant inspant om met werk aan inkomsten te komen, terwijl zij aan de andere kant veel geld laten liggen. Zo krijgt slechts 40% van alle mbo-studenten die ervoor in aanmerking komen zorgtoeslag en 4% huurtoeslag. ^[Nibud11] Van de hbo- en wo-studenten is bij 80% het recht op zorgtoeslag bekend en 22% van de uitwonende studenten krijgt huurtoeslag. De bekendheid met de regels blijkt onder de studenten ontoereikend om optimaal gebruik te maken van de beschikbare regelingen. Mede uit onwetendheid doet ook slechts rond driekwart van alle studenten met een baan belastingaangifte. ^[Nibud12]

1.4.3 Uitgaven

Het op zichzelf gaan wonen betekent een mijlpaal in het leven van jongeren, een flinke stap naar zelfstandigheid. Die zelfstandigheid betekent echter gelijktijdig meer verantwoordelijkheid, ook op financieel gebied. Dat zelfstandigheid geld kost, is duidelijk terug te zien in de grote verschillen in de uitgavenpatronen tussen thuiswonende en uitwonende studenten.

Thuis wonen versus op zichzelf wonen

Alles lijkt erop dat ouders de thuiswonende mbo-studenten op grote schaal ontzien: slechts een relatief klein deel (12%) van hen betaalt maandelijks kostgeld (gemiddeld € 135). Hun meest voorkomende uitgavenposten hebben overwegend met vrije tijd, studie, uiterlijk, vervoer en zorgverzekering te maken. Hoewel zij veel kosten zelf betalen, dragen hun ouders nog steeds bij aan kleding, studie en vakantie.

De uitgavenposten van de uitwonende mbo-studenten komen overeen met die van de thuiswonende leeftijdsgenoten met het verschil dat de belangrijke en hoge post van woonkosten van gemiddeld € 656 erbij komt. Van 12% van de mbo'ers dragen ouders bij aan de maandelijkse woonkosten met gemiddeld € 135. ^[Nibud11]

Thuiswonende hbo- en wo-studenten blijken meer tot verantwoordelijkheid te worden geroepen dan mbo-studenten: een op drie betaalt maandelijks gemiddeld € 153 kostgeld. Daarnaast draagt een kwart bij door regelmatig boodschappen te doen. Het collegegeld en de zorgverzekering vormen de hoogste maandelijkse vaste uitgaven van de hbo- en wo-studenten die thuis wonen. Andere uitgavenposten zijn mobiele telefoon, drinken, snoep en snacks, cadeaus, verzorging en uitgaan. Uitwonende hbo- en wo-studenten krijgen er vaste maandelijkse woonlasten bij als de hoogste kostenpost van gemiddeld € 488 per maand. ^[Nibud12]

Het valt op dat bij uitwonende studenten de gemiddelde uitgaven met de leeftijd toenemen, terwijl ze bij thuiswonende studenten nauwelijks veranderen. Mannen geven gemiddeld meer uit dan vrouwen en wo-studenten meer dan hbo'ers. Over het algemeen lopen de uitwonende mbo- en hbo-studenten een verhoogd risico vanwege hogere woonkosten en de daarmee samenhangende vaste lasten. ^[Van Heijst, Verhagen]

Gebrekkig overzicht

Het is opmerkelijk dat een overgrote meerderheid van de hbo- en wo-studenten (82%) de kosten voor een of meer posten niet kan noemen. Een groot deel van hen niet weet wat hun totale uitgaven zijn, daarom is het moeilijk om gemiddelde uitgaven te berekenen. Wel hebben oudere studenten een beter overzicht van hun uitgaven dan jongere. ^[Nibud12]

1.4.4 Bankzaken

Bankzaken doen via internet is inmiddels gemeengoed onder de mbo-studenten, voor 91% is het de gebruikelijke werkwijze. Ook doet driekwart van hen aankopen via internet. Over welke plaats internetbankieren in de praktijk van hbo- en wo-studenten inneemt, is geen informatie binnen deze inventarisatie gevonden. ^[Nibud11]

Er zijn relatief kleine verschillen in de manier waarop respectievelijk mbo- en hbo-/wo-studenten met hun financiële administratie omgaan, wel zijn de mbo'ers er iets minder nauwgezet in. Een overgrote meerderheid van hen bekijkt minimaal eens per maand hun bankrekening: 91% van de mbo- en 98% van de hbo- en wo-studenten. Respectievelijk 6% en 1% doet dat nooit.

Rond tweederde van alle studenten ordent hun financiële administratie en rond een vijfde houdt alles op een grote stapel. Een minderheid van resp. 9% en 7% gooit alles weg. ^[Nibud12]

1.4.5 Sparen

Sparen krijgt meer een voet aan de grond bij de mbo- studenten dan onder de hbo- en wo-studenten. De overgrote meerderheid van de mbo-studenten (88%) spaart, daarvan 83% zelf. 12% spaart niet. Het gemiddelde maandelijkse spaarbedrag is € 139. Thuiswonende studenten sparen vaker dan uitwonende studenten en mannen sparen gemiddeld vaker en meer dan vrouwen. Opvallend is dat BOL-studenten significant vaker sparen dan BBL-studenten (resp. 85% en 49%), terwijl ze lagere inkomsten hebben. Dat feit komt wel terug in het maandelijkse spaarbedrag: BOL-studenten sparen gemiddeld een significant lager maandelijks bedrag (resp. € 97 tegen € 243). De belangrijkste motieven om te sparen zijn voor mbo-studenten om 'iets achter de hand te hebben' en voor een speciaal doel.

Hbo- en wo-studenten sparen minder vaak dan mbo-studenten (69% zelf en voor 19% wordt gespaard), een kwart spaart niet. Het gemiddelde spaarbedrag per maand is vergelijkbaar met dat van de BOL-studenten: € 96. Onder de studenten die niet sparen, zijn meer oudere en uitwonende studenten dan jongere en thuiswonende. In tegenstelling tot het patroon bij de mbo-studenten blijken in deze groep vrouwen vaker te sparen dan mannen. Gemiddeld vinden vrouwelijke studenten sparen ook vaker belangrijk dan mannen. Voor studenten die niet sparen blijkt gebrek aan geld de belangrijkste reden om daarvan af te zien.

1.4.6 Lenen en schulden

Onderzoeken gericht op studenten maken geen onderscheid tussen lenen en schulden. Beide termen worden naast elkaar gebruikt.

Onder studenten is sprake van formele en informele leningen en schulden. Onder de eerste vallen vooral de studieleningen en persoonlijke leningen bij financiële instanties zoals DUO en banken. Informele leningen vinden plaats in de familie- en vriendenkring. Deze worden in principe niet geregistreerd en er is minder goed zicht op welke schaal en in welke hoogte ze voorkomen. Ze kunnen variëren van voorschieten van kleine bedragen tot leningen van hogere bedragen met dan wel zonder rente.

Drie op de tien mbo-studenten lenen wel eens, een kleine minderheid van 2% doet dat vaak. Een grote meerderheid leent dus niet. Het gemiddelde leenbedrag was in 2011 € 1.265. Mannelijke studenten lenen minder vaak dan vrouwelijke. ^[Nibud11]

Ouders staan bij mbo-ers bovenaan als leningverstrekker; een op de drie mbo-studenten leent bij hen. Andere leenbronnen zijn vrienden en kennissen (14%), andere familie en DUO (beide 8%). De vrijgevigheid van de ouders is vrij groot: de helft van de studenten krijgt extra geld van hen als ze erom vragen, 6% van hen zonder dat terug te betalen. De meest voorkomende leendoelen zijn eten en drinken, studie, uitgaan en kleding en schoenen. ^[Nibud11]

Naast het lenen van geld, zijn er ook nog andere soorten schulden. Bijna twee op de tien mbo-studenten heeft schulden in de vorm van onder meer roodstand op de betaalrekening (waarbij zij de rentehoogte niet kennen), aankoop op afbetaling en niet betaalde rekeningen. Een overgrote meerderheid van de mbo'ers (82%) heeft geen enkele achterstand. ^[Nibud11]

Hoewel onder de helft van de studenten in het hbo en wo de opvatting heerst dat een studielening een investering is in je toekomst, lijkt een aanzienlijk deel een lening te vermijden: 44% heeft geen enkele lening. Van de studenten die wel geld lenen, doen zes op de tien dat bij de ouders, waardoor deze met afstand de belangrijkste lenende partij zijn. ^[Nibud12]

De meningen over het lenen tijdens de studie lopen onder de wo-studenten sterk uiteen: een derde is van mening dat lenen er gewoon bij hoort, een even grote groep ziet een lening zelfs als noodzaak om te kunnen studeren. Daarentegen geeft driekwart aan liever te gaan werken om niet te hoeven lenen en een derde 'bijt liever op een houtje' tijdens de studie dan dat zij lenen. Daarbij is er ook een groep (19%) die geen moeite heeft met lenen voor de vakantie. ^[ING2]

De meest voorkomende motieven om geen studielening te nemen, zijn dat studenten geen hoge schulden willen maken en dat men goed rond kan komen zonder lening. De meest genoemde reden om wel een studielening te nemen is om rond te kunnen komen.

Lenen bij DUO

Mbo-studenten die een studielening hebben bij DUO (8%), lenen gemiddeld € 4.580.

Bijna de helft (48%) van de hbo- en wo-studenten heeft een studieschuld bij DUO in de vorm van een rentedragende lening en/of collegegeldkrediet. De redenen om een beroep te doen op een studielening zijn zeer divers: twee derde van de studenten zegt anders niet te kunnen rondkomen, ruim een kwart geeft toe dat zij met iets minder ook wel toe kunnen en bijna een kwart zegt te lenen 'omdat dat het leven relaxter en leuker maakt'. Opmerkelijk is dat een groep van 11% niet weet hoeveel zij per maand lenen. Gemiddeld kwam de totale studieschuld van ho-studenten in 2012 neer op € 10.644 (gemiddeld € 365 per maand). De trend is dat het bedrag de laatste jaren toeneemt. Wanneer een student vier jaar lang 365 euro leent, zal zijn/haar schuld (exclusief rente) minimaal op € 17.500 uitkomen.

Studenten vinden het kennelijk moeilijk om overzicht te houden: 11% van de studenten met een lening bij DUO weet niet welk bedrag zij per maand lenen. De studielening komt vaker voor naarmate studenten ouder worden, onder uitwonende studenten en bij degenen die een tweede of volgende opleiding volgen. ^[Nibud12]

Leenvoorwaarden onbekend

Zorgwekkend is dat een groot deel van de studenten kennelijk een studielening afsluit zonder vooraf de leenvoorwaarden te bestuderen. Het blijkt namelijk dat een groot deel van de studenten niet bekend is met de leenvoorwaarden bij DUO en met de consequenties van de lening voor hun financiële zaken in de toekomst. Bij studenten in zowel het mbo als hbo en wo schiet vooral de kennis te kort die gerelateerd is aan de rente die zij moeten betalen: de hoogte, de duur en de gevolgen daarvan voor het bedrag dat zij uiteindelijk moeten terugbetalen. Dit kan in de eerste plaats problemen opleveren voor de mbo-studenten met een lening die naar verwachting na de studie een lager inkomen zullen hebben dan afgestudeerden in het hbo en wo.

Andere schulden

Naast de studielening grijpen studenten hbo en wo ook andere mogelijkheden aan om hun geldtekort te compenseren. Zo leent een op de tien geld bij anderen, vooral bij ouders (61%), en 15% van de studenten heeft een lening bij een bank/financiële instelling. Drie op de tien hebben ervaring met roodstand. 11% heeft een betalingsachterstand. Het gemiddelde bedrag van deze schuldtypes is € 1.214. ^[Nibud12]

Problematische schulden

Geen van de bestudeerde bronnen geeft aan of en zo ja in welke mate studenten problematische schulden hebben.

Het zoeken naar studies gericht op schuldenproblematiek onder jongeren die niet specifiek zijn gebonden aan het onderwijs heeft geen openbaar representatief kwantitatief onderzoek opgeleverd dat alleen op jongeren focust. Er is wel onderzoek uitgevoerd naar de schuldenproblematiek onder huishoudens waarbinnen ook de leeftijdscategorie 18-24 jaar als het jongste segment van de doelgroep valt. Daaruit blijkt dat problematische schulden onder jongeren sinds 2007 toenemen. Tussen 2007 en 2010 was er een verdubbeling van het aantal aanvragen van schuldhulpverlening door jongeren. Jongeren van 18 - 24 jaar vormen binnen dat onderzoek 11% van de groep huishoudens met geen (risico op) problematische schulden en 7% van de groep met wel (een risico op) problematische schulden. Binnen de laatste groep vormen jongeren tussen 18 en 24 jaar 3% van de huishoudens met een risico op problematische schulden en 2% van de huishoudens die al problematische schulden hebben. Het onderzoeksrapport geeft echter geen verdere informatie specifiek over de achtergronden van de schuldenproblematiek van deze groep. ^[Panteia]

Een andere bron vermeldt een zeer lichte toename van aanvragen voor schuldhulpverlening door de groep jonger dan 26 jaar (van 9.125 in 2011 naar 9.267 in 2012 (11%)). ^[NVKK]

1.4.7 Omgaan met geld

Ruim driekwart van de mbo-studenten is goed te spreken over de manier waarop zij op het gebied van geldzaken zijn opgevoed. Bij meer dan negen op de tien werd thuis vaak of soms over geld gesproken. Wel heeft een derde het afgelopen jaar behoefte gehad aan informatie over geldzaken. Ouders blijken de meest geraadpleegde bron te zijn. Andere informatiebronnen zijn bank, DUO, vrienden en kennissen en familie. ^[Nibud11]

Over het algemeen is een kleine meerderheid van de mbo-studenten (61%) tevreden met zichzelf als het gaat om omgaan met geld. Een kleine minderheid van 3% is ontevreden over hun eigen prestaties op financieel gebied. ^[Nibud11] Tegelijkertijd is in het MBO en in de laatste twee klassen van havo/vwo bij 18% van de scholieren/studenten sprake van voortekenen van problematisch financieel gedrag. ^[Wijzer in geldzaken7]

Van de hbo- en wo-studenten geeft een meerderheid van 87% zichzelf een voldoende (waarvan 42% een 8 of hoger) voor de manier waarop ze met geld omgaan. Er is echter ook een groep van 13% die kritisch naar zichzelf kijkt en de eigen prestaties met een onvoldoende waardeert. In die laatste groep zijn vaker mannen dan vrouwen en vaker hbo- dan wo-studenten. ^[Nibud12]

Rondkomen

Een overgrote meerderheid van de mbo'ers (83%) geeft aan goed rond te kunnen komen. Dat is opmerkelijk gezien het feit dat slechts ruim een derde zegt nooit geld te kort te komen. Het gegeven uit onderzoek dat 82% geen enkele achterstand heeft, lijkt de eerdere uitspraak dat mbo'ers over het algemeen goed rond kunnen komen te ondersteunen. ^[Nibud11] Dat kan betekenen dat 'geld te kort komen' op verschillende manieren wordt geïnterpreteerd.

De financiële situatie van hbo-/wo-studenten lijkt penibeler: een kleine helft van hen zegt moeilijk te kunnen rondkomen. Een kwart heeft er geen moeite mee. Een vergelijking laat zien dat studenten die bij DUO lenen minder vaak (zeer) moeilijk rond kunnen komen dan zij die bij anderen lenen. Dat zou erop kunnen wijzen dat studieschuld een ander effect op het financiële gedrag heeft dan andere soorten schulden. Om geldtekort te pareren, spreken studenten in het hbo en wo in de meeste gevallen hun spaarrekening aan. Andere oplossingen zijn ouders om geld te vragen of te gaan werken. Een derde onderneemt geen actie en een kwart gaat rood staan. ^[Nibud12]

1.4.8 Financieel bewustzijn van studenten

Er bestaat een relatie tussen het bewust omgaan met geld en het kunnen rondkomen onder de studenten in het mbo, hbo en wo. ^[Nibud11, Nibud12]

Studenten die sparen, letten vaker dan gemiddeld bij aankoop op de prijs en besteden meer tijd aan de aankoopkeuze dan studenten die niet sparen. Uitwonende studenten gaan over het algemeen minder bewust met geld om dan hun leeftijdsgenoten die nog thuis wonen. Ook blijken studenten met een studielening of met roodstand minder bewust met geld om te gaan dan studenten zonder schulden.

Studenten die bewust met geld omgaan, houden over het algemeen hun financiële administratie nauwgezet bij. ^[Nibud12]

Vrouwelijke studenten, uitwonende studenten en die met (studie)schuld hebben over het algemeen minder grip op hun financiën dan mannen, thuiswonende studenten en die zonder (studie)schuld. Daar hoort ook bij dat studenten die bewuster met hun financiën omgaan minder blijken te hechten aan luxe en status; het belang ervan neemt met de leeftijd af. Studenten die luxe en status belangrijk vinden, blijken bijvoorbeeld vaker geld van anderen te lenen en hebben vaker een creditcard dan zij die er minder aan hechten. ^[Nibud12]

Vrouwen en jongere studenten blijken gevoeliger te zijn voor impulsaankopen, merken en reclame dan mannen en oudere studenten. Ook zijn studenten met schulden makkelijker te beïnvloeden dan die zonder schulden. ^[Nibud13]

2.

Financieel gedrag van kinderen en jongeren: Factoren van invloed

2.1 Factoren van invloed op financieel gedrag algemeen

Het overgrote deel van de Nederlandse studies naar financieel gedrag van kinderen en jongeren richt zich op de prestaties van kinderen en jongeren op financieel gebied. Er is dan ook veel informatie beschikbaar over de inkomsten, bestedingspatronen en het leengedrag van deze doelgroepsegmenten. Aanzienlijk minder aandacht lijkt uit te gaan naar de factoren die het gedrag beïnvloeden en motivaties die achter het getoonde gedrag schuilen. Vanuit gedragspsychologie is bekend dat gedragsverandering over het algemeen een heel hoge en moeilijk te behalen ambitie is. Kennis van de oorzaken van het ongewenste gedrag speelt dan ook een cruciale rol bij het ombuigen ervan naar het gewenste gedrag. Aan welke knoppen moet worden gedraaid om effectief te zijn in financiële educatie en begeleiding van kinderen en jongeren? Om jongeren met hun geldzaken te kunnen helpen, is kennis van de motivaties achter hun beslissingen essentieel.

Diverse onderzoeken en professionals geven aan dat de factoren die invloed op het financiële gedrag uitoefenen, dat niet geïsoleerd doen, maar in onderlinge relatie met andere invloedsfactoren. Sommige daarvan zijn relatief makkelijk om grip op te krijgen (zoals kennis), voor andere zijn grotere inspanningen nodig (bijvoorbeeld houding). Daarnaast speelt in deze deskresearch de specifieke doelgroep ook een belangrijke rol: kinderen en jongeren bevinden zich immers in verschillende fasen van ontwikkeling, beschikken over een verschillende mate van zelfstandigheid en afhankelijkheid binnen hun omgeving en zijn op een verschillende wijze ontvankelijk voor allerlei externe prikkels. Aan de andere kant bevinden kinderen zich in een vormingsfase waarin het loont om te investeren in het aanleren van vaardigheden en houding die zelfredzaamheid op financieel gebied bevorderen.

Hoewel de belangstelling voor de factoren die van invloed zijn op het financiële gedrag lijkt toe te nemen, is er een nog onvoldoende samenhangend beeld van welke factoren daadwerkelijk doorslaggevend zijn. Uit de bronnen die deel uitmaken van deze deskresearch ontstaat een gefragmenteerd beeld. In deze rapportage worden de genoemde invloedsfactoren op een rij gezet.

Complexiteit van invloedsfactoren

Als het gaat om de factoren die invloed hebben op financieel gedrag, overheerst de opvatting dat een complexiteit van aspecten het financiële gedrag van jongeren beïnvloedt. Aan kennis, houding en opvoeding wordt de belangrijkste rol toegeschreven. In geen bestudeerde bron is een gestructureerd overzicht van de categorieën of soorten invloedsfactoren te vinden, maar globaal passeren de volgende de revue:

- Sociale omgeving
- Financiële kennis en vaardigheden
- Financieel bewustzijn en motivaties
- Houding

Daarnaast oefenen socio-demografische kenmerken in bepaalde mate invloed op financieel gedrag, maar kunnen het gedrag niet voorspellen.

De meeste van de invloedsfactoren staan niet op zichzelf. Tussen de factoren onderling zijn ook allerlei verbanden en relaties waardoor ze elkaars invloed en effect kunnen versterken. Van sommige factoren wordt beweerd dat ze een directe invloed op het gedrag hebben, andere oefenen hun invloed uit via andere factoren.

[Wijzer in geldzaken7]

2.2 Sociale omgeving

De sociale omgeving oefent een sterk vormende invloed uit op kinderen en jongeren. Twee belangrijke componenten maken er deel van uit, namelijk het *ouderlijk milieu* en de *wijdere sociale omgeving*. Beide invloedssferen hebben effect op de ontwikkeling van de (financiële) zelfstandigheid en het gedrag van kinderen en jongeren. [Wijzer in geldzaken7]

Ouderlijk milieu

De opvoedingsstijl van de ouders is in combinatie met hun financiële gedrag als voorbeeld in hoge mate bepalend voor de manier waarop kinderen over geld denken en met geld leren omgaan. Met hun opvoedingsstijl en door hun eigen financiële gedrag dragen ouders bij aan de materiële en immateriële zelfstandigheid van het kind die uiteindelijk in zijn financiële gedrag tot uiting komt.

De materiële zelfstandigheid kan worden ontwikkeld door onder andere het kind zakgeld en/of kleedgeld te geven en het kind met klusjes te laten bijverdienen. Ook de vrijgevigheid van ouders bij geldtekort speelt een rol als het gaat om discipline bij het beheeren van het eigen budget. Vrijgevige ouders handelen inconsequent als zij hun kind bij geldtekort helpen. Zo onthouden zij hun kind belangrijke leermomenten bij het beheeren van zijn budget. [WWJB1]

De immateriële zelfstandigheid ontwikkelen ouders bij hun kind door hun opvoeding, zoals overdracht van kennis en aanleren van vaardigheden. De mate van vrijheid die het kind krijgt bij de besteding van geld hoort ook in dit rijtje. [Wijzer in geldzaken7]

Ouders blijven over het algemeen voor hun kind vanaf een jonge leeftijd tot zijn volwassenheid de meest belangrijke en invloedrijke partij op het gebied van geldzaken omdat zij als betrouwbaar en geloofwaardig worden gezien. [WWJB1] Bij scholieren die zich vanaf de onderbouw van het voortgezet onderwijs meer op leeftijdsgenoten en uitgaan richten, spelen ouders een minder prominente rol in relatie tot het financiële gedrag. Wel geven zes op de tien leerlingen in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs en in het mbo aan van hun ouders het omgaan met geld te hebben geleerd. [Wijzer in geldzaken7, Nibud11]

Een ruime meerderheid van de jongeren geeft aan een goede financiële opvoeding te hebben gehad. Jongeren die zelf verantwoordelijk zijn voor hun financiën zijn minder te spreken over hun financiële opvoeding. ^[Nibud14] Van de hbo- en wo-studenten vindt driekwart dat zij thuis goed zijn opgevoed wat geldzaken betreft. Er is een duidelijke relatie tussen hoe iemand vindt dat hij financieel is opgevoed en de manier waarop hij met geld omgaat. Studenten die zeggen een goede financiële opvoeding te hebben gehad, lenen minder vaak bij DUO en bij anderen, sparen vaker, komen makkelijker rond, houden hun administratie beter bij en geven zichzelf een hoger rapportcijfer voor omgaan met geld dan studenten die aangeven financieel minder goed te zijn opgevoed. ^[Nibud12]

Wijdere sociale omgeving

In de wijdere sociale omgeving zijn vooral twee soorten invloedrijke factoren waar jongeren in bepaalde mate voor gevoelig kunnen zijn: de leeftijdsgenoten ('peers') en media en reclame.

Oriëntatie op leeftijdsgenoten speelt met name in de leeftijd tussen 10/12 en 16 jaar een rol, wanneer jongeren op zoek zijn naar een eigen identiteit, naar sterke voorbeelden en naar de grenzen van het eigen kunnen. In die periode maken jongeren zich los van hun ouderlijk milieu. Daarbij spelen leeftijdsgenoten een belangrijke rol. Het aspect van 'ergens bij horen' gaat gepaard met uitgaan, wat gevolgen heeft voor het uitgavenpatroon. ^[Wijzer in geldzaken7, DNB]

Reclame en media zorgen voor een relatief sterke druk op het financiële bewustzijn die kinderen eveneens vooral tussen hun 10^e/11^e en 16^e jaar ervaren. Hoe meer kinderen met media in aanraking komen, zowel offline als online, hoe meer ze op de proef worden gesteld om de verleidingen te weerstaan. Voor ouders is hier de taak weggelegd om hun kind te begeleiden in het kritisch kijken naar reclame en het doel en de mogelijke effecten ervan bij de consumenten. De druk van leeftijdsgenoten en reclame komen vaak bij elkaar bij de aanschaf van populaire merken van diverse soorten producten. ^[Wijzer in geldzaken5, DNB]

Voorbeelden uit de bronnen: In groep 7/8 geeft 20% van de kinderen aan dat hun koopgedrag sterk beïnvloed wordt door 'peers' of reclame. Zeven op de tien zeggen alleen dat te kopen wat zij zelf graag willen hebben. ^[Wijzer in geldzaken4]

In het voortgezet onderwijs hebben leeftijdsgenoten vooral invloed op het uitgeefgedrag door samen uit te gaan of met vakantie te gaan. ^[WWJB1]

Op het gebied van media zijn social media een belangrijke speler van nu. De komst van social media heeft de online en offline wereld van jongeren met elkaar vervlochten. Jongeren zijn dan ook veelvuldig en continu blootgesteld aan informatie en boodschappen van allerlei soorten en van allerlei afzenders. De belangrijkste influencers voor 16- tot 24-jarigen zijn andere 16- tot 24-jarigen. Ook financiële instellingen zetten *peers* in als ambassadeurs en effectieve distributeurs van boodschappen.

Jongeren staan bekend als gevoelig voor nieuwe trends die spontaan verschijnen. Meestal behoren zij tot *early adopters* als het gaat om het oppikken en zich eigen maken van nieuwe ontwikkelingen. Per trend kan bekeken worden of er kansen of bedreigingen zijn voor het gedrag van jongeren op financieel gebied en of een reactie daarop nodig is.

In theorie past de school ook binnen de categorie 'wijdere sociale omgeving', mits die aandacht schenkt aan financiële educatie. Volgens de bronnen heerst er echter willekeur in de rol die het onderwijs op dat gebied speelt. ^[WWJB1]

2.3 Financiële kennis en vaardigheden

Er bestaat een directe en positieve relatie tussen financiële kennis en vaardigheden aan de ene kant en het financiële gedrag van jongeren aan de andere. ^[Nibud14]

De traditionele benadering van financiële opvoeding was vrijwel uitsluitend gericht op de ontwikkeling en bevordering van kennis en vaardigheden van kinderen en jongeren op financieel gebied. Van jongs af aan begeleiden ouders hun kind om het met geld te leren omgaan. Bijna alle ouders (96%) bespreken geldzaken met hun kinderen, zoals wat ze ermee kunnen doen, waarom sparen belangrijk is en wat ze voor een bedrag wel of niet kunnen kopen. ^[Nibud3] Ouders brengen kinderen de waarde van geld bij, zorgen voor een bank- en/of een spaarrekening voor hen om ze te leren sparen, leren hun veilig met de pinpas omgaan en bankzaken via internet te regelen. ^[Nibud3, DNB]

De kennis rond geldzaken neemt met de leeftijd meetbaar toe, vooral wat algemene kennis betreft. Het kennisniveau rond specifieke financiële zaken en producten, zoals over de rentegerelateerde zaken bij DUO en de financiële consequenties van de studielening, blijkt echter onder de studenten in het hoger onderwijs laag te zijn. De bronnen geven er geen verklaring voor welke factoren tot dit gebrek aan kennis leiden. ^{[Wijzer in geldzaken7] [Nibud13]}

Vaak worden financiële kennis en financiële vaardigheden naast elkaar gebruikt als één geheel. Toch stelt onderzoek dat financiële vaardigheden in tegenstelling tot financiële kennis onafhankelijk zijn van leeftijd. Als voorbeelden worden genoemd prijsbewust zijn, uitkomen met zijn geld en alles op tijd betalen. ^[Wijzer in geldzaken7]

2.4 Financieel bewustzijn en motivatie

Een studie van het ITS concludeert dat financieel bewustzijn en motivatie samen met kennis en vaardigheden *financieel inzicht* vormen en een directe invloed uitoefenen op het financiële gedrag. ^[Wijzer in geldzaken7]

Financieel bewustzijn

Financieel bewustzijn kan worden gezien als het inzicht in de eigen financiële situatie zoals inkomsten en uitgaven, geldzaken onder controle hebben en het gevoel er grip op te hebben, sparen belangrijk vinden, bezorgd zijn voor financiële situatie later. Dat resulteert in het gevoel van controle over de eigen geldzaken, wat vervolgens bepalend is voor het eigen financiële gedrag. Onderzoekers constateren dat er geen exact beeld is van waarop het gevoel gebaseerd is en dat dit het onderwerp van nader onderzoek zou kunnen zijn. Zij suggereren wel dat de opvoedingsstijl van de ouders hierop van invloed is: of jongeren geleerd hebben hoe met geld om te gaan waardoor zij zelfvertrouwen hebben over het eigen kunnen. ^[Wijzer in geldzaken7]

Financieel bewustzijn blijkt moeilijk om te omschrijven of te definiëren. Zo geeft onderzoek ook aan dat het niet duidelijk is waarop het gevoel van controle over de eigen geldzaken gebaseerd is. Ouderlijke opvoeding en het niet zelf mogen beslissen lijken verklarende factoren te zijn. ^[Wijzer in geldzaken7]

Het belang dat jongeren aan sparen hechten wordt ook als een indicatie genoemd voor het financieel bewustzijn. Hierop scoren kinderen en jongeren over het algemeen relatief hoog. Zo vindt een meerderheid van de kinderen sparen belangrijk: 74% van groep 5/6 en 81% van groep 7/8 geeft dat aan. ^[Wijzer in geldzaken4]

Financiële motivatie

Financiële motivatie staat in verbinding met financieel bewustzijn en betekent eigenlijk de behoefte om goed geïnformeerd te zijn over financiële zaken en de intentie om zich financieel verantwoord te gedragen. Op de achtergrond spelen ook psychologische aspecten een rol. ^[Wijzer in geldzaken7]

Voorbeeld uit de bronnen: Bij oudere jongeren speelt financiële motivatie duidelijk een rol: 88% van de jongeren tussen 15 en 25 jaar vindt het belangrijk om financiële kennis te hebben. Bijna de helft wil meer moeite doen voor meer kennis over geldzaken. ^[Nibud14]

2.5 Houding

Waar vroeger de meeste aandacht naar financiële kennis en vaardigheden uitging, proberen professionals nu grip te krijgen op de kracht die houding als een beslissende stap tussen kennis, vaardigheden en gedrag kan uitoefenen. Aan houding wordt de laatste jaren steeds meer belang toegeschreven als een zeer invloedrijke (zo niet de doorslaggevende) factor als het gaat om financieel gedrag.

Voor de Stichting Weet Wat Je Besteedt (WWJB) vormen houding en normen en waarden speciale factoren die ten grondslag liggen aan het financiële gedrag van jongeren. Op basis daarvan onderscheidt WWJB vier verschillende geldtypes die het MoneyMindset-model vormen: de Trendsetter, de Levensgenieter, de Regelaar en de Toekomstplanner. Binnen dat model zijn zes dimensies te onderscheiden: impulsiviteit, statusgerichtheid, behoefte aan controle, onafhankelijkheid, leenaversie en leenbereidheid. Deze dimensies zijn kenmerken die de houding van jongeren ten opzichte van geld bepalen. ^[WWJB2]

Impulsiviteit

Afgaande op de antwoorden van scholieren op de voorgelegde stellingen lijken de meeste scholieren niet heel impulsief te zijn als het om geld gaat: 79% geeft aan het geld dat ze krijgen niet direct uit te geven en 70% zegt sparen niet moeilijk te vinden. Als zij geld krijgen, denkt 43% er wel meteen aan wat ze daarvan kunnen kopen en ruim de helft vindt het leuk om veel spullen te kopen.

Statusgerichtheid

Driekwart van de scholieren geeft aan van luxe te houden en een ruime helft (55%) verwacht later rijk te worden. Desondanks beseft meer dan de helft (57%) dat geld niet gelukkig maakt.

Behoeftte aan controle

Scholieren blijken behoefte te hebben aan controle op geldgebied. 83% spaart als zij dreigen geld te kort te komen en 90% zegt netjes te zijn in het betalen van rekeningen. Een grote meerderheid (86%) wil sparen om wat geld achter de hand te hebben en 85% vindt sparen belangrijk.

Onafhankelijkheid

Tweederde van de scholieren (65%) geeft aan geldzaken het liefst zelf te regelen. Tegelijkertijd zegt bijna de helft graag hulp van anderen te krijgen en ook bijna de helft wordt graag geholpen bij geldzaken.

Leenaversie

Voor 42% van de scholieren is lenen een teken dat men niet goed met geld kan omgaan. Zes op de tien scholieren zouden zich voor schulden schamen.

Leenbereidheid

Ruim een derde (36%) vindt dat lenen voor een dure aankoop moet kunnen. Voor bijna een kwart (23%) is lenen voor vakantie acceptabel. ^[WWVB2]

Omdat houding in relatie staat met persoonlijke eigenschappen en psychologische achtergronden, vraagt het beïnvloeden daarvan om een complexe benadering. ^[Wijzer in geldzaken7]

In de bronnen komen ook andere soorten houding aan de orde als factoren die een directe of indirecte invloed kunnen hebben op financieel gedrag van jongeren, namelijk:

Tijdoriëntatie

In het omgaan met geld is een verschil merkbaar tussen mensen die op de korte termijn zijn gericht en degenen die verder in de toekomst kijken, met een oriëntatie op de lange termijn. Dat manifesteert zich bijvoorbeeld in het denken op lange termijn en in het geduld bij het maken van een financiële keuze of beslissing. Jongeren die rekening houden met toekomstige resultaten op financieel gebied, verkeren als regel in een betere financiële situatie en sparen bewuster. Zij kijken vooruit en overzien de consequenties van hun eigen handelen, wat het tegenovergestelde is van impulsief handelen. Lager opgeleiden hebben vaker een korte termijncoriëntatie dan hoger opgeleiden. Ook zijn mannen vaker op de korte termijn gericht dan vrouwen. Jongeren die geld lenen en zij die minder sparen, hebben vaker een korte termijncoriëntatie dan hun leeftijdsgenoten die niet lenen en degenen die meer sparen. ^[Nibud14]

De tijdoriëntatie van de ouders krijgt vaak zijn weerslag in de financiële opvoeding en kan zo op de kinderen worden overgedragen. Zo is vastgesteld dat kinderen van wie de ouders meer op de lange termijn gericht zijn, vaker sparen dan kinderen met ouders die op de korte termijn zijn georiënteerd (92% tegen 88%). ^[DNB]

Al met al lijkt tijdoriëntatie dicht bij de eerder genoemde impulsiviteit te liggen. Mensen die op de korte termijn zijn gericht, denken minder na over de gevolgen van hun beslissingen op de lange termijn en zijn geneigd om impulsief te handelen.

Optimisme

De instelling van jongeren ten aanzien van de eigen mogelijkheden en kansen krijgt een vertaling in financieel gedrag. Optimisten durven meer en makkelijker keuzes te maken en beslissingen te nemen. Over het algemeen blijken jongeren optimistisch te zijn over hun carrièrekansen, toekomstig salaris en welvaart in de toekomst. Het optimisme neemt wel af met de leeftijd. ^[Delta Lloyd, Nibud10]

Pluk-de-dag-mentaliteit

De pluk-de-dag-mentaliteit ofwel leven in het hier en nu wordt gesignaleerd in het gedrag van jongeren die risicovol financieel gedrag vertonen of problematische schulden hebben. Onder mbo-studenten komt het 'genietaspect' vaak voor. ^[HU/Nibud]

Professionals en trendwatchers zien de mentaliteit die omschreven wordt als *pluk de dag*, leven in het *hier en nu* of *YOLO/You Only Live Once* op dit moment een veel geziene leefstijl onder jongeren. In verband met geldzaken wordt rechtsreeks relatie gelegd tussen deze houding en risicovol financieel gedrag dat tot financiële problemen kan leiden.

2.6 Socio-demografische kenmerken

Een breed gedeelde opvatting is dat socio-demografische kenmerken een bepaalde invloed op financieel gedrag hebben, maar niet kunnen voorspellen op welke manier jongeren met geld omgaan.

In relatie tot jongeren kan sprake zijn van de volgende socio-demografische kenmerken: leeftijd, geslacht, schooltype, etnische afkomst, thuissituatie en soort uitgaanstype. Bij de validatie van financieel gedrag wordt geregeld op kenmerken gewezen waar een bepaald gedrag significant vaker bij voorkomt, maar zonder nadere verklaring. Socio-demografische kenmerken worden niet gezien als rechtstreekse factoren van invloed op financieel gedrag, maar als factoren die in bepaalde mate onder omstandigheden financieel inzicht kunnen beïnvloeden dat wel direct effect heeft op het gedrag. Geen van de bronnen gaat op de afzonderlijke kenmerken nader in.

3.

Interviews met professionals: Inzichten, opvattingen en observaties

Aanvullend op de bronnenstudie hebben expertinterviews plaatsgevonden met als doel verdiepende informatie te verzamelen over de recente ontwikkelingen op het gebied van financieel gedrag van kinderen en jongeren. Professionals uit kennisinstellingen, de publieke en de commerciële sector hebben hun medewerking verleend aan de interviewronde. Hieronder wordt de verkregen informatie op hoofdlijnen weergegeven.

3.1 Recent beeld van het financiële gedrag van kinderen en jongeren

Ondanks de verschillen in de achtergrond van de gesprekspartners en de doelstellingen en belangen van de organisaties die zij vertegenwoordigen, valt hun grote betrokkenheid op bij het onderwerp. Het gemeenschappelijke doel is een bijdrage te leveren aan de bevordering van verantwoord financieel gedrag van jongeren.

Het algemene beeld is dat de overgrote meerderheid van kinderen en jongeren het goed doet op financieel gebied op het niveau dat bij hun ontwikkeling past. Daarbij stelt de huidige samenleving veel hogere eisen aan hun zelfredzaamheid dan 10-20 jaar geleden. Inkomsten en uitgaven van jongeren zijn hoger, de verzorgingsstaat wordt geleidelijk aan deels afgebouwd, het sociaal leenstelsel voor studenten gaat waarschijnlijk veranderen, de druk van commercie en sociale druk nemen toe. Dat vereist financiële kennis en vaardigheden van jongeren. Er is een relatief kleine groep die de druk niet aan kan en als gevolg daarvan ofwel risicovol gedrag vertoont, ofwel daar vatbaar voor is. Die groep verdient extra aandacht en inspanningen.

Als er sprake is van financieel gedrag van jongeren, is de afbakening in leeftijd belangrijk. Tot 18 jaar zijn de ouders verantwoordelijk voor hun kind. Na hun achttiende zijn jongeren formeel zelfstandig en zelf verantwoordelijk voor hun geldzaken. Jongeren met problemen zoals schulden zitten dan ook in de groep van 18-plussers. De overgang naar een nieuwe levensfase zoals van thuis wonen naar zelfstandig wonen kan ingrijpend zijn voor de financiële situatie en vraagt niet alleen om inkomsten, maar ook om vaardigheden en een bepaalde houding om met geld in de nieuwe situatie om te gaan. Dit vraagt om aandacht in de voorlichting, zowel richting jongeren als ouders. Ouders kunnen hun kind geleidelijk aan voorbereiden op de nieuwe situatie en verantwoordelijkheid.

3.2 Ontwikkelingen en trends

De ontwikkelingen en trends in de maatschappij hebben rechtstreekse gevolgen voor het financieel gedrag van jongeren. Volgens de professionals hebben de volgende ontwikkelingen de grootste impact:

Mobiele telefoon

Het gebruik van de mobiele telefoon is al op grote schaal onder jongeren aanwezig. Op de basisschool schuift de leeftijdsgrens door naar steeds jongere kinderen, veel kinderen tussen 9 en 10 jaar hebben er al een. In het voortgezet onderwijs heeft praktisch iedereen een mobiele telefoon.

Digitalisering

Het digitale tijdperk heeft voet aan de grond gekregen bij de geldzaken van jongeren: de onzichtbaarheid van geld neemt toe. Steeds meer jongeren regelen hun bankzaken via internet en online aankopen doen vertoont ook een stijgende lijn. Ook krijgen steeds jongere kinderen begeleiding van hun ouders op dat gebied. Partijen die ondersteuning bieden aan ouders en jongeren op het gebied van geldzaken, ondersteunen deze ontwikkeling.

Door allerlei apps, online games en mobiele telefoon krijgen kinderen al in de basisschoolleeftijd met geldzaken te maken: meer en eerder dan voorheen. De nieuwe digitale ontwikkelingen lijken de visuele weergave van geldzaken mogelijk te maken. Daardoor kunnen digitale geldzaken minder abstract worden en wellicht gaan ze binnenkort een meer prominente rol spelen bij de financiële educatie, ook geschikt voor kinderen. In de studentenmarkt speelt dat nu al.

Mobiel bankieren gaat nog een stap verder: inmiddels is bijna tweederde van de studenten die bij ING hun bankzaken hebben daarmee bezig, 9% zeer intensief. Onderzoek toont aan dat mobiel bankieren tot een beter overzicht over en meer grip op geldzaken leidt, vermoedelijk omdat studenten 24/7 toegang hebben tot hun gegevens.

Maatschappelijke context

Waar vroeger alleen mensen met een lager inkomen schuldenproblemen hadden, komen in verband met de aanhoudende crisis steeds vaker schulden voor in huishoudens met een hoger inkomen. Meestal vormen verschillende life events de oorzaak daarvan, zoals scheidingen, werkloosheid, ziekte, gezinsuitbreiding of een combinatie van de gebeurtenissen. Zelfstandig wonende jongvolwassenen zijn hiervoor bijzonder kwetsbaar, maar ook thuiswonende kinderen en jongeren voelen de gevolgen van de schulden van hun ouders.

Door de gevolgen van de crisis betrekken ouders hun kinderen meer bij de financiële situatie van hun huishouden. Jongeren worden zich meer dan voorheen bewust van de financiële situatie van hun ouders en moeten vaker en meer zelf bijdragen.

Het is duidelijk te merken dat jongvolwassenen tegenwoordig langer bij hun ouders blijven wonen in verband met de huidige economische situatie en jeugdwerkloosheid. Zij kunnen de vaste lasten niet betalen die gepaard gaan met zelfstandig wonen. Op die manier blijven jongvolwassenen langer van hun ouders afhankelijk, met als gevolg een relatief beperkte zelfstandigheid op financieel gebied.

Het kabinet heeft het voornemen om het huidige systeem van studiefinanciering te wijzigen. Deze verandering zal zeker gevolgen hebben voor de financiële situatie en toekomst van studenten.

Mentaliteit huidige jongeren

Trendwatchers zien een paar opvallende trends in de mentaliteit onder huidige jongeren die nog niet breed zijn onderzocht:

- Jongeren zijn sterk op het hier en nu gericht. Ze denken relatief weinig na over de toekomst en leven volgens het motto *you only live once* (YOLO) en *pluk de dag*. Deze jongeren leven bij de dag en zijn optimistisch over hun toekomst. Zij hebben geld en dat geven ze graag uit. Als hun geld op is, dan vullen hun ouders het aan. Deze trend geldt voor alle onderwijstypes.
- Jongeren blijken niet erg materialistisch ingesteld en op het *hebben* gericht. Zij hoeven niet alles te bezitten, als ze er maar op een andere manier gebruik van kunnen maken. Zo komt het vaker dan vroeger voor dat jongeren samen een auto delen.
- Geld uitgeven wordt als normaal gezien, door alle onderwijstypes heen.

3.3 Factoren van invloed op financieel gedrag

De professionals zijn het erover eens dat het herkennen van factoren die van doorslaggevende invloed zijn op het financiële gedrag van jongeren alle aandacht verdient. Alleen met die kennis kunnen effectieve programma's worden ontwikkeld om ongewenst gedrag op het gebied van geldzaken aan te pakken.

Een breed gedeelde opvatting is dat socio-demografische kenmerken een bepaalde invloed op financieel gedrag hebben, maar niet kunnen voorspellen op welke manier jongeren met geld omgaan.

Bij jongeren vanaf 18 jaar die in financiële problemen verkeren, wordt gekeken wat de redenen daarvoor zijn. De mogelijke oorzaken zijn de opvoeding door de ouders, het type houding of het gebrek aan kennis en vaardigheden.

Aandacht voor houding

Een belangrijke verschuiving in interventies is dat er meer aandacht uitgaat naar de houding als een belangrijke factor die het financiële gedrag beïnvloedt. Houding krijgt steeds meer invloed toegeschreven. Zo heerst de opvatting dat de aanpak van de schuldenproblematiek een nieuwe houding en een daarmee samenhangende leefstijl vereist. Het gaat niet zozeer om de kennis die iemand heeft, maar vooral om de waarde die iemand hecht aan zijn financieel gedrag, om bijvoorbeeld verleidingen te weerstaan. Het besef dat het niet zozeer om financieel-technische kennis gaat, maar vooral om relevante financiële houdingsaspecten, wordt de belangrijkste ontwikkeling van de laatste paar jaar genoemd. In de interventies staat dan ook steeds meer de houding centraal.

Waargenomen invloedsfactoren

In verband met de nadruk op de houding is het belangrijk te weten welke factoren die houding beïnvloeden.

Ouders blijven een belangrijke invloedsfactor, maar ook in hun financiële opvoeding speelt houding een belangrijke rol – ook de houding van de ouders zelf als voorbeeld voor hun kind. Voor de invloed van ouders zijn vooral jonge kinderen gevoelig, jongeren vanaf 15 jaar zijn er minder voor ontvankelijk.

Leeftijdsgenoten en reclame hebben zeker invloed op financieel gedrag, al hebben jongeren de neiging dat te ontkennen. Ook hier zal de houding vermoedelijk bepalend zijn voor de mate van ontvankelijkheid.

Wat de houding betreft, zijn verschillende aspecten te noemen die in mindere of meerdere mate invloedrijk zijn. De meest genoemde zijn impulsiviteit, statusgerichtheid, tijdsoriëntatie, spaarbehoefte, zelfverzekerdheid, zelfcontrole en hebzucht.

Verschillende professionals benadrukken echter dat het om een complexiteit van aspecten gaat die het financiële gedrag van jongeren beïnvloeden, waarin kennis, houding en opvoeding een rol spelen.

3.4 Financiële educatie

Een algemeen gedeelde zorg is de status van financiële educatie op school. De algemene constatering is dat deze onvoldoende in het onderwijs is verankerd, gezien het grote belang ervan voor jongeren als toekomstige consumenten. Door de vrijheid die het onderwijs geniet, vindt financiële educatie ongestructureerd plaats waarbij een doorlopende lijn ontbreekt.

Programma's

De opvatting heerst dat er een veelheid aan lespakketten en -programma's op scholen in omloop is, zonder duidelijke structuur, waardoor er geen garantie is dat elk kind een bepaalde 'portie' financiële educatie krijgt. Evaluatie van de programma's staat nog in de kinderschoenen en het effect daarvan is dus onbekend. Daar komt bij dat lessen vaak door gastdocenten uit diverse instellingen worden gegeven van wie de kwaliteit als didacticus onbekend is.

Inzet van ambassadeurs

Jongeren luisteren in de huidige netwerkmaatschappij meer naar hun 'peers' dan naar instanties. Organisaties die in contact willen komen met jongeren doen dat steeds meer via jongeren die als ambassadeurs optreden. Op die manier sluiten de boodschap en de vorm waarin die wordt overgedragen beter aan bij het belevings- en acceptatieniveau van de jongeren. Het doel kan verschillend zijn: financiële educatie, productinformatie, een vorm van marktonderzoek et cetera.

3.5 Lacunes in kennis

Hoewel er veel onderzoek naar allerlei aspecten van financieel gedrag wordt gedaan, is er behoefte aan kennis over zaken die de organisaties helpen gericht aan financiële educatie en ontwikkeling van zelfredzaamheid onder jongeren te werken. De volgende informatie wordt door de professionals gemist:

- informatie over de financiële aspecten die het zelfstandig gaan wonen voor jongeren met zich meebrengt;
- informatie over informele schulden onder jongeren en de consequenties daarvan voor hen;
- informatie over het financiële gedrag van werkende jongeren (dus niet gebonden aan het onderwijs);
- degelijk onderzoek naar factoren die invloed hebben op financieel gedrag onder jongeren. Daarbij is ook de verkenning van de verbanden tussen die factoren gewenst. Deze kennis is noodzakelijk om effectieve preventieprogramma's te ontwikkelen;
- kennis over hoe onderzoeksresultaten omgezet kunnen worden in interventies;
- kennis over hoe een trend onder jongeren zich ontwikkelt;
- evaluaties van lopende interventies om daarvan te leren. Een fundamenteel onderzoek hiernaar is wenselijk, met een controlegroep, om de effecten goed te kunnen definiëren. In het verlengde daarvan is er behoefte aan kennis over wat de succeskenmerken zijn van lesmateriaal en welke randvoorwaarden van toepassing zijn om het effectief in te zetten;
- de evaluatie van lessenreeksen op school om de effecten ervan te meten, ook in dit geval met een controlegroep. Idealiter kan zo'n evaluatie drie jaar later herhaald worden om te meten in welke mate de kennis nog aanwezig is, maar vooral of de kennis een adequate impact heeft op gedrag.

Conclusie

Met deze inventarisatie is een algemeen beeld verkregen van de manier waarop kinderen en jongeren met hun geldzaken omgaan. Ook is ernaar gekeken welke factoren volgens de bronnen de meeste invloed op het financiële gedrag van kinderen en jongeren uitoefenen. Daarnaast is op basis van de informatie uit bronnen en gesprekken met een representatieve groep professionals uit het veld nagegaan welke informatie ontbreekt om meer grip te krijgen op het financiële gedrag van kinderen en jongeren.

Enkele kanttekeningen vooraf

Een aantal belangrijke kanttekeningen is op zijn plaats om de resultaten goed te kunnen begrijpen.

- Bij het verzamelen van relevante bronnen voor deze inventarisatie is gebleken dat vrijwel alle openbare representatieve studies gericht zijn op kinderen en jongeren binnen de diverse types van het onderwijs. Het is niet gelukt om onderzoek naar financieel gedrag van niet schoolgaande/studerende jongeren te vinden, waarin ook werkende en werkloze jongeren zijn meegenomen. Daardoor lijkt de situatie met betrekking tot problematische schulden onder jongeren buiten beeld te zijn gebleven.
- Het lijkt erop dat problematische schulden ofwel binnen kwantitatief onderzoek onder de huishoudens worden onderzocht waarbij jongeren vanaf 18 jaar op een relatief kleine schaal zijn betrokken, ofwel door middel van kleinschalig kwalitatief onderzoek dat niet representatief is.
- Alle onderzoeken zijn uitgevoerd op basis van zelfrapportage. Een fundamenteel wetenschappelijk onderzoek dat openbaar is gemaakt, is niet aangetroffen. Als gevolg daarvan bestaat de kans dat er over het algemeen een ietwat rooskleurig beeld ontstaat over financieel gedrag van kinderen en jongeren. Ook is het aannemelijk dat de respondenten sommige vragen op hun eigen manier hebben geïnterpreteerd, wat ruimte overlaat aan verschillen in de duiding van de resultaten.
- Binnen de deskresearch is een groot aantal bronnen geraadpleegd die uitgevoerd zijn tussen 2008 en maart 2014. Er bestaan grote verschillen in de opzet van de studies en de omvang en samenstelling van de doelgroepen. De kwantitatieve uitkomsten zijn daardoor moeilijk vergelijkbaar. In de meeste gevallen gaat het om beschrijvende kwantitatieve onderzoeken afgenomen bij representatieve steekproeven. Deze studies beperken zich over het algemeen tot het vermelden van verschillen tussen bepaalde groepen, zonder een verklaring te geven van die verschillen en de achtergronden daarvan.
- De meeste geraadpleegde bronnen richten zich op financieel gedrag vanuit de invalshoeken a) financiële situatie (rondkomen, geld te kort komen, geld lenen, niet op tijd rekeningen betalen), b) overzicht inkomsten en uitgaven (saldo bekijken, het maken en bijhouden van een overzicht van inkomsten en uitgaven) en c) sparen. De bronnen richten zich met name op omgang met geld van kinderen en jongeren op het moment. Onderzoek op het gebied van gedrag van (kinderen en) jongeren ten aanzien van financieel plannen en bewust financiële producten kiezen ontbreekt.
- Het aantal beschikbare studies naar de invloedfactoren van financieel gedrag is zeer beperkt. De gekozen benadering verschilt daarbij nogal waardoor een fragmentarisch beeld ontstaat. Dat komt ook doordat de definities van gehanteerde begrippen niet altijd helemaal of gedeeltelijk overeenkomt. De invulling daarvan verschilt soms ook deels. Om misinterpretaties te voorkomen, zijn de termen in deze rapportage aangehouden zoals die in de bronnen gebruikt zijn (daarbij zijn de bronnen uiteraard vermeld).

- Diverse studies geven aan dat het ouderlijk milieu door zijn financiële opvoeding een essentiële invloed heeft op het financiële gedrag van kinderen en jongeren. De overgrote meerderheid van de ouders blijkt hierin hun verantwoordelijkheid te nemen. Er is echter geen onderzoek gevonden naar de kwaliteit en concrete impact van de financiële opvoeding.
- Het blijkt dat diverse onderzoeken vaak een verschillende terminologie hanteren. Zo lijkt er geen verschil te zijn tussen een lening en schuld. Beide termen worden over het algemeen in dezelfde betekenis gebruikt. Ook financiële kennis en vaardigheden worden vaak samen gebruikt. Om eventuele misinterpretaties te vermijden, volgt deze rapportage de terminologie van de gebruikte bronnen.

Conclusie ten aanzien van onderzoeksvraag 1

Welk beeld van het financieel gedrag van kinderen en jongeren in de leeftijd van 6 tot 25 jaar leveren de Nederlandse onderzoeken vanaf 2008 die zich op het onderwerp richten?

De doelgroep van het onderzoek is te breed om het financieel gedrag daarvan als één geheel te schetsen. Om die reden zijn binnen deze inventarisatie drie segmenten afzonderlijk bestudeerd, namelijk kinderen in de basisschoolleeftijd, scholieren in het voortgezet onderwijs en jongeren in het middelbaar beroepsonderwijs en hoger onderwijs. Alle drie de groepen beschikken over verschillende mogelijkheden en een verschillende mate van verantwoordelijkheid om met geld om te gaan, wat ook in het financiële gedrag terugkomt.

Algemeen: doorlopende ontwikkelingslijn

Het financiële gedrag van kinderen en jongeren laat een doorlopende ontwikkelingslijn zien met grote verschillen tussen de leeftijdsgroepen: de inkomsten, de uitgaven, de mogelijkheden om met geld om te gaan, voorzieningen en financiële producten waar jongeren toegang toe hebben, hangen nauw samen met hun leeftijd en ontwikkelingsniveau en met de mate van verantwoordelijkheid die zij dragen, mede door de wetgeving.

Kinderen in de basisschoolleeftijd

Ouderlijke opvoeding

Kinderen leren al vanaf jonge leeftijd met geld omgaan. Bijna alle ouders voelen zich verantwoordelijk voor de financiële opvoeding en die verantwoordelijkheid nemen zij ook. Zij brengen hun kinderen kennis bij over de waarde en functie van geld en helpen hen een positieve relatie tot geld te ontwikkelen. Praten over geldzaken is geen taboe; bijna alle ouders bespreken geldzaken met hun kind. De ouderlijke aandacht richt zich ook op de invloed van reclame met als achterliggende bedoeling hun kinderen er weerbaar tegen te maken.

Zakgeld

Zakgeld is een belangrijk leermiddel voor kinderen om daarmee praktische vaardigheden te ontwikkelen. De meeste kinderen krijgen zakgeld vanaf hun zesde of zevende jaar, met de leeftijd neemt het percentage toe. Een meerderheid krijgt regelmatig een vast bedrag om daar alvast mee om te leren gaan. Andere inkomsten zijn geld voor klusjes in het huishouden en geld dat zij voor een bijzondere gelegenheid of zomaar toegestopt krijgen.

Om kinderen met geld om te leren gaan, maken de meeste ouders afspraken met hen over de besteding van zakgeld, bijvoorbeeld dat een deel wordt gespaard. De uitgaven van basisschoolkinderen zijn bescheiden en meestal gericht op hun eigen behoeftes. Naarmate ze ouder worden, doen ze vaker aankopen, bijna altijd onder begeleiding.

Sparen en bankzaken

De spaarzin onder kinderen is groot: een overgrote meerderheid vindt sparen belangrijk. 92% van hen spaart, daarvan spaart de helft voor een bepaald doel. Ouders stimuleren de spaarzin en financiële vaardigheden van hun kind door al vroeg een bank- en/of spaarrekening op naam te openen. In groep 8 heeft driekwart van de kinderen een bankrekening, de meesten met een pinpas. De ouders brengen hun kinderen vaardigheden bij zoals internetbankieren en veilig pinnen. Schulden zijn bij basisschoolkinderen nog geen issue.

Zowel het merendeel van de ouders als dat van de kinderen is tevreden over de manier waarop de kinderen met geld omgaan. Een klein percentage van de basisschoolleerlingen vertoont voortekenen voor problematisch financieel gedrag (6% in groep 5-6 en 12% in groep 7-8).

Scholieren in het voortgezet onderwijs

Positieve trend

Recent onderzoek laat zien dat scholieren in het voortgezet onderwijs de laatste jaren bewuster en zuiniger met geld omgaan dan een paar jaar geleden. Hun inkomsten zijn toegenomen en de uitgaven afgenomen, waardoor zij gemiddeld genomen geld overhouden. Ook sparen zij meer en lenen minder dan in voorgaande jaren.

Rol ouders

Ouders spelen nog steeds een belangrijke rol als betrouwbare partij op het gebied van financiële opvoeding als adviseur en financier. Zij dragen volledige verantwoordelijkheid voor hun kind totdat het 18 wordt. Naarmate scholieren ouder worden, laten ouders hen echter alvast meer zelf betalen. Scholieren krijgen meer beslissingsvrijheid over de besteding van hun zakgeld, ouders stellen meestal alleen kaders voor de uitgaven. Een derde van de scholieren heeft geen afspraken meer met ouders over de besteding van hun geld.

Een overgrote meerderheid van de scholieren krijgt zakgeld en vier op de tien krijgen kleedgeld. Belangrijke bronnen van inkomsten zijn ook bijbaantjes en vakantiewerk. Bijna de helft heeft een bijbaantje.

Over wie wat betaalt (ouder, scholier of allebei een deel), verschillen de afspraken, in het bijzonder over de kosten van de mobiele telefoon, kleding en schoenen. Ouders handelen soms inconsequent, bijvoorbeeld wanneer zij alle kleding betalen terwijl hun kind kleedgeld krijgt, of vrijgevig zijn wanneer hun kind geld te kort komt.

Het bezit van een mobiele telefoon is een vanzelfsprekendheid onder de tieners. Jongere scholieren hebben meestal een prepaid toestel, oudere kiezen voor een abonnement. De gebruikskosten nemen toe met de leeftijd. Ruim een kwart betaalt de kosten zelf, in de helft van de gevallen worden de kosten gedeeld tussen ouders en scholier en in de overige gevallen betalen de ouders alle kosten.

Bankzaken

Dankzij de ouderlijke opvoeding voelen scholieren zich in bankzaken steeds meer thuis naarmate ze ouder worden. Nagenoeg allemaal hebben zij een bankrekening, een overgrote meerderheid met een eigen pinpas die ook veelvuldig (en veilig) wordt gebruikt. Het gebruik van internet voor geldzaken neemt snel toe: bijna zes op de tien doet dat, al dan niet met hun ouders erbij. Het saldo controleren en geld overmaken aan anderen of naar de eigen spaarrekening behoren tot de meest voorkomende activiteiten.

Controle

Een derde deel van de scholieren heeft het gevoel geldzaken onder controle te hebben (genoeg kennis van soorten rekeningen en genoeg geld om te kunnen kopen wat men wil). Een meerderheid heeft dat gevoel dus niet ^[Wijzer in geldzaken7]

Leeftijdsgenoten

Vanaf de middelbare school richten jongeren zich meer op hun leeftijdsgenoten. Deze oriëntatie is in bepaalde zin van invloed op hun bestedingspatroon: de meeste uitgaven zijn gerelateerd aan uitgaan.

Sparen en lenen

Dat tieners bewuster met geld omgaan dan een paar jaar geleden is te zien aan hun spaar- en leengedrag. Zij vinden sparen belangrijk en een overgrote meerderheid van hen voegt de daad bij het woord en spaart. Ruim de helft spaart een vast bedrag per maand en dat is meer dan voorheen. In het leengedrag tekent zich een dalende lijn af: minder dan de helft leent wel eens geld, terwijl dit twee jaar eerder nog een ruime helft deed. Het gemiddelde leenbedrag (2 euro per keer) is bescheiden te noemen.

Een ruime helft van de scholieren komt nooit geld te kort. Hoewel bijna de helft aangeeft wel eens geld te kort te komen, onderneemt vervolgens een ruime helft daarvan niets. Dat kan betekenen dat het ervaren geldtekort niet echt urgent is, maar slechts met een behoefte te maken heeft die het beschikbare budget overschrijdt.

Omgaan met geld

Scholieren tonen zelfvertrouwen op het gebied van geldzaken: zes op de tien vinden dat zij goed met geld om kunnen gaan. Van de kleine groep (4%) die dat van zichzelf niet vindt, maken vooral vmbo-leerlingen deel uit. Het overwegend positieve zelfbeeld lijkt niet helemaal terecht als blijkt dat ruim vier op de tien scholieren aangeven nooit hun inkomsten en uitgaven te bekijken en drie op de tien belangrijke papieren niet meteen terug kunnen vinden. Bovendien vertoont 15-20% van de scholieren voortekenen van problematisch financieel gedrag. En een substantieel deel van de jongeren (60% van de 3e en 4e klassers) ervaart lastige zaken als het om geld gaat. Het gaat dan om zaken als alles op tijd betalen, je niet door reclame laten verleiden en prijsbewust zijn.

Financiële educatie vooral thuis

De positieve prestaties van de scholieren op het gebied van geldzaken lijken voor een groot deel te danken te zijn aan de financiële opvoeding door de ouders. Bijna de helft van de tieners geeft namelijk aan dat omgaan met geld bij hen op school nooit aan de orde is geweest. In de bovenbouw van het vmbo blijkt omgaan met geld meer aandacht te krijgen dan in het havo en vwo.

Studenten in het middelbaar beroepsonderwijs en hoger onderwijs

Meer financiële verantwoordelijkheid vanaf 18 jaar

Op financieel gebied komt er veel af op studenten. Op hun achttiende bereiken jongeren officieel de volwassenheid, waardoor hun ouders niet meer verantwoordelijk zijn voor hun doen en laten. Al snel blijkt dat die zelfstandigheid geld kost.

Vanaf hun achttiende komen studenten in aanmerking voor studiefinanciering en studieleningen bij DUO, maar ook voor financiële producten van financiële instellingen. De zorgverzekering is voortaan geen verplichting van de ouders meer, maar van de jongvolwassene zelf. Daarnaast hoort bij deze leeftijd vaak een verandering in de woonsituatie. De veelal hoge woonlasten hebben een grote impact op de financiële situatie van studenten.

Verschillen in inkomsten

Er zijn grote verschillen in de financiële situatie van de studenten als een groep, onder meer naar onderwijstype, woonsituatie en leeftijd. De belangrijkste bronnen van inkomsten zijn over het algemeen stage/werkplek, ouderlijke bijdrage, bijbaan, studiefinanciering en andere activiteiten zoals eigen bedrijf of handel.

Mbo-studenten die de beroepsbegeleidende leerweg (BBL) volgen, hebben uit hun stage/werkplek inkomen dat voor een groot verschil zorgt in vergelijking met hun leeftijdsgenoten van de beroepsopleidende leerweg (BOL). Bijna alle BOL-studenten vanaf 18 jaar vullen hun inkomen aan met enige vorm van studiefinanciering. Ook voor negen op de tien hbo- en wo-studenten is een vorm studiefinanciering een belangrijke bron van inkomsten, meestal is dat de basisbeurs.

Ouders blijven hun studerende kinderen vaak ondersteunen, zowel materieel als immaterieel. Een algemene trend is dat de ouderlijke bijdrage tot de 18-jarige leeftijd van het kind oploopt, daarna neemt die af. Zo krijgt de helft van de 21-plussers geen ouderbijdrage meer. In die groep zijn mbo- en hbo-studenten meer vertegenwoordigd dan jongeren die een universitaire opleiding volgen.

Werken naast de studie is heel gebruikelijk. Een aanzienlijk deel van de studenten heeft een bijbaan om aan inkomen te komen: de helft van de mbo- en zeven op de tien hbo- en wo-studenten. In die groep zijn meer thuiswonende studenten dan uitwonende en meer hbo- dan wo-studenten.

Gebrek aan kennis over regelingen

Door gebrek aan kennis over bestaande regelingen lopen studenten echter veel inkomsten mis. Zo krijgt slechts een deel van de studenten die ervoor in aanmerking komen zorgtoeslag en huurtoeslag. Ook doet maar een deel van de werkende studenten belastingaangifte.

Verschillen in uitgaven

De woonsituatie blijkt een beslissende factor in het uitgavenpatroon en zorgt voor grote verschillen in financiële situatie tussen thuiswonende en uitwonende studenten. Thuiswonende mbo-studenten worden flink ontzien: de overgrote meerderheid betaalt geen kostgeld, maar hun ouders dragen over het algemeen nog steeds bij aan hun uitgaven. Van de thuiswonende ho-studenten betaalt een op de drie kostgeld en draagt een kwart bij aan boodschappen. Hun uitgaven zijn verder collegegeld, zorgverzekering, mobiele telefoon en posten gerelateerd aan uitgaan.

Van de uitwonende mbo- en ho-studenten krijgt een kleine groep een bijdrage van hun ouders aan de relatief hoge maandelijkse woonlasten. Deze groepen hebben dus veel hogere maandelijkse kosten dan hun thuiswonende leeftijdsgenoten. Het blijkt dat de gemiddelde uitgaven van uitwonende studenten met de leeftijd toenemen, terwijl die van thuiswonende nagenoeg gelijk blijven. Daarbij blijkt dat minder dan twee op de tien ho-studenten een compleet beeld hebben op de eigen uitgaven. Door hun hoge woonkosten lopen de uitwonende mbo- en ho-studenten een verhoogd risico op geldtekort.

Spaar- en leengedrag

Over het algemeen lijken mbo-studenten meer grip op hun geldzaken te hebben dan ho-studenten. Zij sparen vaker (een overgrote meerderheid mbo'ers tegen tweederde van de ho-studenten) en lenen minder vaak (drie op de tien mbo'ers tegen bijna de helft van de ho-studenten). Mbo-studenten hebben veel minder vaak een studielening (8%) dan de ho-studenten (bijna de helft). Vooral oudere en uitwonende studenten en studenten die een tweede of volgende opleiding volgen, hebben een studielening.

Opmerkelijk is dat een op de tien studenten niet weet welk bedrag zij maandelijks lenen. Nog zorgelijker is echter dat een groot deel van de studenten met een studielening niet op de hoogte is van de leenvoorwaarden en de consequenties die de lening heeft voor hun financiële toekomst. In alle onderwijstypes schiet vooral de kennis gerelateerd aan rente te kort.

Informele leningen komen het meest voor en ouders zijn de hoofdfinancier: een derde van de mbo-studenten en zes op de tien ho-studenten lenen bij hun ouders. Behalve informele leningen is er ook sprake van roodstand, een lening bij een financiële instelling of betalingsachterstanden.

Rondkomen

Een grote meerderheid van de mbo-studenten (86%) komt goed rond. Ho-studenten zijn er slechter aan toe: een kwart heeft geen moeite om rond te komen, terwijl bijna de helft er naar eigen zeggen wel moeite mee heeft. Opmerkelijk is daarbij dat minder mbo'ers dan ho-studenten vinden dat zij goed met geld om kunnen gaan. Mbo-studenten zijn iets minder nauwgezet in hun administratie dan ho-studenten, maar een overgrote meerderheid bekijkt minimaal één keer per maand hun bankrekening.

Omgaan met geld

Er bestaat een relatie tussen bewust omgaan met geld en kunnen rondkomen. Studenten die sparen, zijn meer prijsbewust en besteden meer tijd aan de aankoopkeuze dan studenten die niet sparen. Uitwonende studenten gaan over het algemeen minder bewust met geld om dan hun leeftijdsgenoten die nog thuis wonen. Ook studenten met een studielening of met roodstand blijken minder bewust met geld om te gaan dan studenten zonder schulden. Bovendien houden studenten die bewust met geld omgaan hun financiële administratie nauwgezetter bij.

Voor de mbo-studenten zijn ouders de belangrijkste partij bij de financiële opvoeding. Bij de overgrote meerderheid werd thuis over geld gesproken. Bij vragen over geldzaken zijn ouders nog steeds de meest geraadpleegde bron, gevolgd door banken, DUO, vrienden/kennissen en familie.

Ontbrekende informatie

Doordat er geen openbare representatieve studies beschikbaar bleken die focussen (ook) op financieel gedrag van jongeren buiten de onderwijskaders, is het verkregen beeld incompleet en wellicht meer rooskleurig dan de daadwerkelijke situatie. Het vermoeden dat onder jongeren ouder dan 18 jaar die niet via het onderwijs zijn te bereiken (werkenden en werklozen) zich ook risicogroepen bevinden. Dat wordt bevestigd door studies onder huishoudens waarin de groep niet schoolgaande/studerende jongeren echter slechts beperkt vertegenwoordigd blijkt te zijn.

Conclusie ten aanzien van onderzoeksvraag 2

Wat zijn volgens de geraadpleegde onderzoeken de belangrijkste factoren die invloed hebben op het financiële gedrag van kinderen en jongeren?

Er blijkt substantieel meer onderzoek beschikbaar naar het financiële gedrag van kinderen en jongeren dan naar de factoren die het vertoonde gedrag beïnvloeden. Dat is opmerkelijk omdat kennis van die invloedsfactoren en motivaties essentieel is om ongewenst gedrag effectief aan te pakken. Ook de professionals die medewerking hebben verleend aan de interviewronde onderstrepen het belang van een grondige verkenning van factoren die van invloed zijn op het financiële gedrag. Alleen met die kennis kunnen effectieve programma's worden ontwikkeld om verantwoord financieel gedrag van jongeren te bevorderen.

Als het gaat om de factoren die invloed hebben op financieel gedrag, delen bronnen en professionals de opvatting dat het om een complexiteit van aspecten gaat, waarin sociale omgeving (waar de opvoeding ook onder valt), financiële kennis en vaardigheden en houding de belangrijkste rol spelen. Een opvallende ontwikkeling is dat de aandacht die vroeger bijna uitsluitend naar kennis en vaardigheden uitging, momenteel naar houding verschuift. Houding wordt gezien als een beslissende factor voor financieel gedrag.

Sociale omgeving

Ouderlijk milieu

Ouderlijk milieu en bredere sociale omgeving zijn de belangrijkste componenten van de sociale omgeving en oefenen een sterk vormende invloed uit op de ontwikkeling van de (financiële) zelfstandigheid en het financieel gedrag van kinderen en jongeren.

De opvoedingsstijl van de ouders en hun eigen financiële gedrag dragen bij aan de materiële en immateriële zelfstandigheid van het kind en zijn in hoge mate bepalend voor de manier waarop kinderen over geld denken en met geld leren omgaan. De ouders bevorderen de materiële zelfstandigheid door onder andere het kind zakgeld en/of kleedgeld te geven en het kind met klusjes te laten bijverdienen.

De immateriële zelfstandigheid ontwikkelen ouders bij hun kind door hun opvoeding, zoals overdracht van kennis en het aanleren van vaardigheden. De mate van vrijheid die het kind krijgt bij de besteding van zijn geld draagt ook bij aan de immateriële zelfstandigheid. Belangrijk is daarbij ook de rol van de ouders als adviseur op het gebied van geldzaken, doorgaans tot aan de volwassenheid.

Leeftijdsgenoten

In de bredere sociale omgeving zijn jongeren vooral gevoelig voor de invloed van de leeftijdsgenoten ('peers') en voor de boodschap van reclame en media. Oriëntatie op leeftijdsgenoten speelt met name in de leeftijd tussen 10 en 16 jaar een rol. In die periode maken de tieners zich los van hun ouderlijk milieu en worden leeftijdsgenoten belangrijk. Het aspect van 'ergens bij horen' gaat gepaard met uitgaan wat weer gevolgen heeft voor het uitgavenpatroon.

Reclame en media

Reclame en media zorgen voor een relatief sterke druk die kinderen eveneens vooral tussen hun tiende en zestiende ervaren. De confrontatie met reclame en media (zowel online als offline) zorgt voor verleidingen. Het is aan de ouders om hun kind te leren kritisch naar reclame te kijken en het doel en de mogelijke effecten ervan bij de consument te helpen begrijpen. De druk van leeftijdsgenoten en reclame komen vaak bij elkaar bij de aanschaf van populaire merken van diverse soorten producten.

Trends

Jongeren zijn gevoelig voor de trends in de samenleving die op diverse gebieden spontaan opduiken. Meestal behoren zij tot *early adopters* als het gaat om het oppikken en het zich eigen maken van nieuwe ontwikkelingen. Bepaalde trends (zoals de momenteel gesignaleerde pluk-de-dag-mentaliteit) kunnen gevolgen hebben voor het financiële gedrag.

Social media

Door de komst van social media is de online en offline wereld van jongeren met elkaar vervlochten. Zij zijn dan ook veelvuldig blootgesteld aan allerlei informatie en boodschappen. De belangrijkste *influentials* voor 16- tot 24-jarigen zijn andere 16- tot 24-jarigen. Organisaties – waaronder ook financiële instellingen – zetten steeds vaker peers in als ambassadeurs en effectieve distributeurs van boodschappen gericht op jongeren. Deze benutten diverse kanalen waaronder online sociale netwerken om met jongeren in discussie te gaan, onder andere over geldzaken. Ook in verband met social media is een kritische houding noodzakelijk en die vereist bepaalde vaardigheden.

Financiële kennis en vaardigheden

Sommige bronnen wijzen op een directe en positieve relatie tussen financiële kennis en vaardigheden aan de ene kant en het getoonde financiële gedrag aan de andere. Daarbij worden kennis en vaardigheden samen genoemd. De kennis rond geldzaken neemt met de leeftijd toe. De overdracht verloopt vanaf de basis kennis, zoals de waarde en functie van geld. Vaardigheden zoals rondkomen, prijsbewust zijn en alles op tijd betalen brengen de verkregen kennis in praktijk.

In die zin geven ouders vorm aan de opvoeding van hun kind, maar ook financiële educatie op school, voor zover die wordt gegeven, is op kennis en vaardigheden gericht.

Financieel bewustzijn en motivatie

Financieel bewustzijn en motivatie vormen samen met financiële kennis en vaardigheden financieel inzicht dat een directe invloed uitoefent op het financieel gedrag, aldus de bronnen.

Financieel bewustzijn betekent inzicht hebben in de eigen financiële situatie (inkomsten en uitgaven) en het gevoel er grip op te hebben. Dat resulteert in het gevoel van controle over de eigen geldzaken wat vervolgens bepalend is voor het eigen financiële gedrag. De opvoedingsstijl van de ouders heeft invloed op dat gevoel: de essentie is namelijk of jongeren geleerd hebben met geld om te gaan. Spaarzin maakt ook deel uit van het financieel bewustzijn.

Financiële motivatie is aan financieel bewustzijn gerelateerd. Deze motivatie staat voor weetgierigheid, de behoefte om goed geïnformeerd te zijn over financiële zaken en de intentie om zich financieel verantwoord te gedragen.

Houding

Algemeen heerst de mening dat financiële kennis en vaardigheden belangrijk zijn voor financieel gedrag, maar niet toereikend om verantwoord financieel gedrag te vertonen. Volgens sommige professionals is wellicht de belangrijkste ontwikkeling van de laatste jaren dat houdingsaspecten steeds meer invloed op financieel gedrag krijgen toegeschreven. Zo zou bij een effectieve aanpak van de schuldenproblematiek niet zozeer extra kennis nodig zijn, als wel het besef van de waarde die iemand aan zijn financiële gedrag hecht, samen met een nieuwe houding en daarmee samenhangende leefstijl. Houding en motivaties zijn dus noodzakelijk om de verworven kennis en vaardigheden in de praktijk te brengen. In de recente interventies bij schuldenproblematiek staat de houding dan ook steeds meer centraal. Omdat houding in relatie staat tot persoonlijke eigenschappen en psychologische achtergronden, vraagt het beïnvloeden daarvan om een complexe benadering.

Een combinatie van houding, normen en waarden is de basis waarop het MoneyMindset-model van de Stichting WWJB is ontwikkeld. Binnen dat model zijn zes dimensies te onderscheiden: impulsiviteit, statusgerichtheid, behoefte aan controle, onafhankelijkheid, leenaversie en leenbereidheid. Deze dimensies kunnen worden gezien als aspecten die tot een bepaalde houding en financieel gedrag leiden.

In de literatuur worden ook andere houdingsaspecten genoemd als factoren die invloed kunnen hebben op financieel gedrag van jongeren, namelijk: hebzucht, tijdoriëntatie, optimisme en pluk-de-dag-mentaliteit (ofwel leven in het *hier en nu*).

Socio-demografische kenmerken

Zowel in de bronnen als onder de professionals is een breed gedeelde opvatting dat socio-demografische kenmerken een bepaalde invloed op financieel gedrag hebben, maar niet kunnen voorspellen op welke manier jongeren met geld omgaan.

Ontbrekende kennis

Een van de doelstellingen van deze inventarisatie is te achterhalen welke kennis in Nederland ontbreekt als het gaat om financieel gedrag van kinderen en jongeren. Met die vraag op de achtergrond zijn de bronnen bestudeerd, maar die vraag is ook in de ronde van expertinterviews aan de orde gekomen.

Tijdens de inventarisatie is gebleken dat vrijwel alle kwantitatieve studies gericht zijn op jongeren in schoolverband. Er bleek geen representatief kwantitatief onderzoek te vinden dat focust op jongeren buiten het onderwijs, met name op probleemjongeren. Daarom geeft de inventarisatie weinig inzicht in financieel gedrag van die groep, terwijl juist daar gerichte interventies nodig zijn. Informatie die over jongeren met schuldenproblematiek wel beschikbaar is, betreft vooral beschouwingen op basis van kleinschalig kwalitatief onderzoek dat niet representatief is. In verband daarmee is er behoefte aan gericht representatief kwantitatief onderzoek naar financieel gedrag van werkende jongeren of van alle jongeren vanaf 18 jaar.

Omdat levensgebeurtenissen (life events) impact (kunnen) hebben op iemands financiële situatie, is een verkenning wenselijk van gebeurtenissen die voor jongeren relevant zijn, inclusief financiële zaken die dan om extra aandacht vragen. De stap naar zelfstandig gaan wonen verdient daarbij specifiek aandacht.

Het is bekend dat jongeren vaker informele dan formele schulden aangaan, maar er is geen duidelijk beeld van de achtergronden en impact daarvan. Er is behoefte aan meer informatie over dit onderwerp.

De gesprekken met professionals hebben nog eens bevestigd dat er veel behoefte is aan grondige kennis over factoren die invloed hebben op het financiële gedrag van jongeren. Een degelijk onderzoek daarnaar is gewenst, met verkenning van de verbanden tussen die factoren.

Op het gebied van het bevorderen van verantwoord financieel gedrag worden veel interventies uitgevoerd, maar onderzoek naar de effectiviteit van de programma's loopt achter. Daar is veel behoefte aan om ervan te leren. Gevraagd wordt om een fundamenteel onderzoek met een controlegroep. In het verlengde daarvan is er behoefte aan kennis over wat de succeskenmerken zijn van programma's en welke randvoorwaarden van toepassing zijn om ze effectief in te zetten. Daartoe behoort ook het verwerven van kennis over hoe onderzoeksresultaten omgezet kunnen worden in interventies.

Ook bestaat er momenteel geen goed beeld van de financiële educatie in het reguliere onderwijs: inhoud, vorm en resultaten, per onderwijstype. Dit gebied vraagt om een verkenning, inclusief evaluatie van lesmateriaal dat gebruikt wordt.

Bronnenlijst

- **Delta Lloyd Group** – Delta Lloyd – Meiden & Later. 2012. http://onderzoeken.deltalloydfoundation.nl/wp-content/uploads/2013/10/DLF_meidenenlater.pdf
- **DNB** – Financiële opvoeding van kinderen op de basisschool; 'kinderen met geld laten omgaan'. DNB. 2010. http://www.dnb.nl/binaries/rapport_tcm46-239249.pdf
- **ING1** – ING Nederland. Jongeren en sparen. 2011. <http://udoc.nl/docs/f82d70/onderzoeksresultaten-spaargedrag-ing%20source=search>
- **ING2** – Student en Geld. 2011. http://www.ing.nl/Images/01%20sept%20Student%20en%20Geld%20Definitief_tcm7-92678.pdf?id=20140226034532
- **ING3** – Jongerenbeleid ING-2020. Deskresearch. YoungWorks. 2011.
- **HU/Nibud** – Reesink, D.M., Heijst, P. van, Schors, A. van der. 2013. 'Geld is om uit te geven'. Hoe aan de slag met mbo-studenten & geld. Hogeschool Utrecht en Nibud.
- **Nibud1** – Financieel gedrag van jongeren. Achtergronden en invloeden. Nibud. 2008. http://www.nibud.nl/fileadmin/user_upload/Documenten/PDF/onderzoeken/Financieel_gedrag_van_jongeren_april_2008.pdf
- **Nibud2** – Nibud-leerdoelen & -competenties voor kinderen en jongeren. Nibud.2013. http://www.nibud.nl/fileadmin/user_upload/Documenten/PDF/2013/leerdoelen_en_competenties_jong_uitg_mei_2013.pdf
- **Nibud3** – Nibud kinderonderzoek. Nibud. 2013. http://www.nibud.nl/fileadmin/user_upload/Documenten/PDF/2013/Nibud-kinderonderzoek2013.pdf
- **Nibud4** – Zakgeld = Leergeld. Financieel gedrag van 6- en 7-jarigen. Nibud. 2009. http://www.nibud.nl/fileadmin/user_upload/Documenten/PDF/onderzoeken/Kinderonderzoek_2009.pdf
- **Nibud5** – Nibud Scholierenonderzoek 2012-2013. Nibud. 2013. http://www.nibud.nl/fileadmin/user_upload/Documenten/PDF/2013/NSO_2013_defdef.pdf
- **Nibud6** – Nibud Scholierenonderzoek 2010-2011. Nibud. 2011. http://www.nibud.nl/fileadmin/user_upload/Documenten/PDF/2012/NSO_2011_def.pdf
- **Nibud7** – Nibud Scholierenonderzoek 2008-2009. Nibud. 2009. http://www.nibud.nl/fileadmin/user_upload/Documenten/PDF/onderzoeken/NSO_2008-2009.pdf
- **Nibud8** – De rol van financiële educatie in het basisonderwijs. Nibud. 2011. http://www.nibud.nl/fileadmin/user_upload/Documenten/PDF/onderzoeken/Rol_financieel_educatie_in_basisonderwijs.pdf
- **Nibud9** – Scholieren, geld & de invloed van ouders. Nibud. 2013. http://www.nibud.nl/fileadmin/user_upload/Documenten/PDF/onderzoeken/2013/NSO_Rol_van_ouders_defdef.pdf
- **Nibud10** – Jongeren en hun financiële verwachtingen. Nibud i.s.m. 1V Jongerenpanel van EenVandaag. 2012. Jongeren & hun financiële verwachtingen. Nibud.2012. <http://1vjongerenpanel.eenvandaag.nl/uploads/doc/Rapport%20jongeren%20en%20financieel%20toekomst.pdf>
- **Nibud11** – MBO-ers in geldzaken. Nibud. 2011. http://www.nibud.nl/fileadmin/user_upload/Documenten/PDF/onderzoeken/ers_en_geldzaken_maart_2011.pdf
- **Nibud12** – Nibud Studentenonderzoek 2011-2012. Nibud.2012. http://www.nibud.nl/fileadmin/user_upload/Documenten/PDF/onderzoeken/2012/Rapport_Nibud_Studentenonderzoek_2012_def.pdf
- **Nibud13** – Leengedrag van studenten. Nibud.2010. http://www.nibud.nl/fileadmin/user_upload/Documenten/PDF/onderzoeken/Studentenonderzoek_jan2010.pdf
- **Nibud14** – Financieel gedrag van jongeren. Achtergronden en invloeden. Nibud. 2008. http://www.nibud.nl/fileadmin/user_upload/Documenten/PDF/onderzoeken/Financieel_gedrag_van_jongeren_april_2008.pdf
- **NVVK - Kwaliteit & Innovatie. Jaarverslag 2012. NVVK. 2012.** <http://www.nvkk.eu/images/pdfs/Jaarverslag%20NVVK%202012.pdf>
- **Panteia** – Huishoudens in de rode cijfers 2012. Omvang en achtergronden van schuldenproblematiek bij huishoudens. 2013. <http://www.panteia.nl/nl/Nieuwsoverzicht-EIM/~media/7%20Panteia/Files/Huishoudens%20in%20de%20rode%20cijfers.ashx>

- **Universiteit van Tilburg** – Seuntjes T., Ven van de N., Zeelenburg M. Debt: The First 25 Years. 2013.
- **Van Heijst, Verhagen** – Heijst van P., Verhagen S.: Geld rolt. SWP. Amsterdam.2010.
- **Wijzer in geldzaken1** – Strategisch Programma 2014-2018
- **Wijzer in geldzaken2** – CentiQ, Wijzer in geldzaken. Antonides G., Groot de I.M., Raaij van W.F. Financieel inzicht van Nederlanders. 2007. http://www.wijzeringeldzaken.nl/media/16237/onderzoeksrapport_financieel_inzicht_nederlanders.pdf http://www.wijzeringeldzaken.nl/media/16237/onderzoeksrapport_financieel_inzicht_nederlanders.pdf
- **Wijzer in geldzaken3** – Financieel bewusteloos. 2013. <http://amweb.nl/documents/10180/0/Rapport-Financieel-bewusteloos.pdf/33d0627e-3c7a-4d64-8447-cf7b23eea31e>
- <http://www.wijzeringeldzaken.nl/media/994217/toelichting%20op%20publieksmonitor%202013.pdf>
- **Wijzer in geldzaken4** – Wijzer in geldzaken Junior Monitor 2011. Onderzoek onder 1005 kinderen uit groep 5-8 van de basisschool over de manier waarop zij omgaan met geld. Wijzer in geldzaken. 2011 <http://www.wijzeringeldzaken.nl/media/252693/wijzeringeldzaken-juniormonitor-2011.pdf>
- **Wijzer in geldzaken5** – Financieel goed voorbereid naar de middelbare school? Wijzer in geldzaken en Nibud. 2014. http://www.wijzeringeldzaken.nl/media/1030325/rapport_wijzer%20in%20geldzaken%20en%20nibud_financieel%20zelfstandigheid_maart2014.pdf
- **Wijzer in geldzaken6** – Kinderen leren omgaan met geld. Wijzer in geldzaken. 2012. http://www.wijzeringeldzaken.nl/media/374130/kinderen_leren_omgaan_met_geld_onderzoek_wvhg.pdf
- **Wijzer in geldzaken7** – Financieel inzicht van 8- tot 18-jarigen in Nederland. CentiQ, Wijzer in geldzaken.2008. http://www.wijzeringeldzaken.nl/media/16279/resultaten_onderzoek_financieel_inzicht_8-18jarigen.pdf
- **Wijzer in geldzaken8** – Je wordt 18 en dan? Wijzer in geldzaken. 2013. <http://www.wijzeringeldzaken.nl/media/875947/20130815%20def%20rapportage%20onderzoek%2018%20jaar%20en%20je%20geldzaken.pdf>
- **Wijzer in geldzaken9** – Gezond financieel gedrag: de drie dimensies. Toelichting Publieksmonitor 2013. <http://www.wijzeringeldzaken.nl/media/994217/toelichting%20op%20publieksmonitor%202013.pdf>
- **WWJB1** – In dialoog met jongeren over financiële redzaamheid. Stichting WWJB. <http://www.wwjb.org/wp-content/uploads/2010/09/WWJB-In-dialoog-met-jongeren-YW-onderzoek.pdf>
- **WWJB2** – MoneyMindsets van scholieren. Stichting WWJB. 2013. <http://www.kidsenjongeren.nl/wp-content/uploads/2013/09/MoneyMindsets-van-Scholieren.pdf>

Bijlage 1

Geraadpleegde experts

Voor deze inventarisatie zijn interviews gevoerd met:

- **Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW)**
Paul van Oijen, Coördinator evaluatie voortgezet onderwijs en internationale aangelegenheden
- **Nederlands Instituut voor Budgetvoorlichting (Nibud)**
Anna van der Schors, wetenschappelijk medewerker
- **Stichting Weet Wat je Besteedt (WWJB)**
Thea Hazel-Stals, directeur
- **Universiteit van Tilburg**
Terri Seuntjes, promovendus
- **Hogeschool Utrecht**
Nadja Jungmann, lector Schulden en Incasso
- **ING**
Heidi van Eijk, Manager Marketing Jeugd en Studenten en het programma Financieel Fit
- **Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW)**
Denise Kamps, coördinerend beleidsmedewerker directie Re-integratie en Participatie
Esther van der Voort, beleidsmedewerker directie Re-integratie en Participatie

Bijlage 2

Checklist expertinterviews

Inleiding

- Korte toelichting op het doel van het interview

Bespreekpunten

- Wat zijn de recente ontwikkelingen die u waarneemt ten aanzien van de centrale onderwerpen?
- Zijn er momenteel trends zichtbaar die in de toekomst doorzetten, zo ja welke? Wat is de oorzaak/aanleiding van die ontwikkelingen?
- Waar ligt de focus op als het gaat om financieel gedrag van kinderen en jongeren op dit moment? Ziet u veranderingen of verschuivingen in het gedrag?
- Ziet u verschuivingen in de invloedrijke factoren op het financieel gedrag van kinderen en/of jongeren ten opzichte van enige tijd geleden? Zo ja, welke en wat kan de oorzaak zijn?
- Waar is volgens u voldoende kennis over als het gaat om financieel gedrag van kinderen en jongeren en om factoren die het beïnvloeden en vooral waar liggen nog leemtes in kennis? Is het mogelijk om er onderzoek naar te verrichten en zo ja, bij wie zou het initiatief moeten liggen?
- Bent u bekend met recent Nederlands onderzoek naar financieel gedrag van kinderen en jongeren en/of factoren van invloed daarop dat in deze studie meegenomen zou moeten worden? Zo ja, om welk onderzoek gaat het concreet? Zijn de resultaten nu al beschikbaar, zo niet wanneer zijn ze te verwachten en waar zijn ze op te vragen?
- Is er volgens u onderzoek in Nederland in voorbereiding/uitvoering dat gericht is op financieel gedrag van kinderen en/of jongeren? Zo ja, met welke focus en door wie?
- Bent u bekend met internationaal onderzoek dat belangrijke (nieuwe) inzichten biedt in het financieel gedrag van kinderen en/of jongeren en de invloedfactoren dat meer bekendheid in Nederland verdient? Om welk onderzoek gaat het concreet?
- Wat vindt u van de rol van Wijzer in geldzaken als het gaat om het genereren, verzamelen en delen van kennis rond financieel gedrag van kinderen en jongeren? Is dat wat van het platform wordt verwacht of liggen de verwachtingen anders en/of breder?

Dit rapport is een uitgave van

Wijzer in geldzaken

Postbus 20201

2500 EE Den Haag

info@wijzeringeldzaken.nl

www.wijzeringeldzaken.nl

mei 2014